

Н. ГРИГОРИВ

ПОЛЯКИ НА УКРАЇНІ

Польсько-українські відносини
в історичній перспективі

СКРЕНТОН 1936

Накладом
Українського Робітничого Союзу
в Скрентоні

Н. ГРИГОРИВ

ПОЛЯКИ НА УКРАЇНІ

Польсько-українські відносини
в історичній перспективі

СКРЕНТОН 1936

Присвячується світлій пам'яті українського робітника **Василя Лук'янчука**, що народився 25-го квітня 1896 року в Сапогові, боршівського повіту, в Галичині, а працював для добра українського народу до дня своєї смерті дня 4-го січня 1933-го року, в Шикаго, Іллінойс, Сполучені Держави Північної Америки.

АВТОР

П Е Р Е Д М О В А

Тяжке сучасне становище українського народу разом з загостренням міжнародніх відносин по всьому світу поставило перед українським народом питання, як йому найкраще можна захистити свої життєві потреби й інтереси.

В той час, як з одного боку, московська совітська преса намагається довести буцім то український народ під владою московських комісарів почуває себе цілком щасливим, бо має змогу самостійно задовольнити всі свої життєві потреби у власній окремій Українській Соціалістичній Радянській Республіці, яка згідно з 4 параграфом конституції ССРСР має право "вільного виходу з Союзу", з другого боку німецька й польська преса ширять неясні чутки про бажання певних німецьких та польських кол допомогти українському народові вирватися з московського ярма й створити власну самостійну державу.

Історія не дала нам прикладів, щоб якийсь народ чи державна влада будували самостійну державу не для себе, а для когось іншого.

Тому й український народ може здобути собі державу лише тоді, коли сам її власними силами збудує.

Проте поскільки сучасне становище українського народу надзвичайно тяжке, бажання визволитися гостре, а й мрії про самостійну державу солодкі, то не дивно, що серед україн-

ського громадянства трапляються ще й тепер люде, які хотять вірити легендам про визволення й ущасливлення українського народу сторонніми силами.

Ми цьому не віримо. Ми переконані, що української самостійної держави ніхто не збудує, окрім самого українського народу. Ми вважаємо, що Україна об'єктивно є окремою природо-географічною, культурною, господарською й політичною одиницею, відмінною від Сходу й Заходу Європи. Тому ми ніяк не можемо сподіватися, щоб спілка з самим Сходом чи самим Заходом могла спричинитися до задоволення всіх життєвих потреб українського народу в цілому.

Небезпечність надій на союзи чи спілку з самим Сходом в українській політичній літературі досить вже вияснена. Що ж стосується рожевих мрій про “культурніший захід”, першими репрезентантами якого по тлумаченням Д. Донцова являються Польща й Німеччина, то вони й досі не перевірені холодним аналізом об'єктивної науки. Тому й визнали ми за доцільне подати тут хоч коротенький огляд “добросусідських” відносин поляків до українців протягом їх історичного суцідства.

Никифор Григорійв

УВІД

Кожний народ для забезпечення свого існування мусить мати певні простори посідання, природні скарби й можливості виробу з них цінностей та обміну тих і других на інші для задоволення своїх потреб, що нарастають разом з поступом культури, а також потребує сили й засобів для оборони себе й своїх інтересів від зазіхання та нападів інших народів.

Боротьба за простори, за природні скарби й можливості виробу культурних цінностей, за шляхи до тих і других, за можливості обміну ними й шляхи до місць обміну; за можливості користуватися, захоплювати, володіти, вживати й захищати їх є постійним, головним і незмінним змістом міжнародньої політики, незалежно від форми людського суспільства. Рід, племено, народ, нація, держава — кожне з цих суспільних скупчень скрізь і завше змагаються забезпечити своїм членам необхідні простори посідання, природні скарби, можливості виробу з них цінностей і обміну їх на інші.

Український народ, для забезпечення свого існування, розвитку, розмноження й урівноправнення з іншими, теж потребує просторів, природніх скарбів, можливостей своєю працею виробляти різні цінности та міняти їх на інші.

Тому для установаження взаємовідносин з іншими народами треба в першу чергу знати, котрий з них і поскільки зацікавлений в тих самих просторах та природніх скарбах, що й український нарід; котрий і поскільки може допомагати чи перешкоджати йому володіти ними, щоб задовольняти свої життєві потреби й інтереси.

Добросусідство народів можливе лише при тій умові, коли вони не зазіхають на простори, виробництво й обмін виробами один другого. Народ, який хоче сам розпоряджатися просторами розселення свого сусіди чи іншого народу, не може допомагати скріпленню й розвиткові того народу; не може допомагати творенню його самостійної держави, бо та держава не дозволила б йому розпоряджатися просторами її посідання.

В цій праці ми спинимося на взаємовідносинах з поляками. Подивимося, як поляки ставилися до українського народу протягом історії. Допомагали чи перешкоджали йому закріпляти за собою простори посідання, творити нові культурні цінности і т. п.

Коли поляки хотять сами розпоряджатися територією українського народу, то ясно, що не можуть помагати йому будувати самостійну українську державу. А чи хотять поляки тими просторами розпоряджатися, буде видно з того, як вони ставилися до них і до українського народу протягом віків, з часу свого оселення по сусідству з українцями і до цієї пори.

От це ми й переглянемо.

ПРИРОДНЯ БАЗА УКРАЇНИ

Україна — одна із шести своєрідних природо-географічних одиниць Східньої Європи, що займає самостійне місце поруч з Балтикою, Північною Росією, Московщиною, Уралом та Каспійщиною на просторі між 43—54 степенів північної широти та 21—50 степенів східньої довжини від Грініча; обсягом поверх 1.000.000 квадратних кілометрів; природньо обмежена з північного заходу болотами (по р. Прилеті), з заходу — Карпатськими горами, а з півдня Чорним морем, Кримськими горами, Озівським морем та Кавказськими горами.

Геологічна будова цього краю, його гідрографія, клімат, органічний світ, антропогеографічні відносини та історія людської культури й суспільно-державного життя зовсім інші, ніж в сусідніх краях. Поверхня України переважно рівнина. Тільки середина трохи піднята, та на західних і південних краях стоять гори: Карпати, Крим, Кавказ. Річок чимало, з густою сіткою припливів.

Україна — це фактично басейни рік Донця, Дніпра, Дністра, Бугу, верхівя Тиси. Коротко і в головному: Дніпро-Дністровий басейн.

Підсоння помірковане, континентальне, здорове, сприятливе для рослинности й живини. Зими морозні й снігові; весни короткі й теплі; літа довгі й гарячі; осіні теплі. Вітри переважно західні й вогкі, а інколи східні — сухі. Опадів хоч і не багато, але вчасні: літні. Повітря сухе, ясне, презоре, легке й здорове.

Рослинних смуг три: північна — лісова, середня — лугова й південна — степова. Грунт на трьох четвертинах України найбагатший у всій Європі — чернозем (3-10 процент гумусу), що залягає подекуди на 2 метри глибини. Недра багаті камінним вугіллям, сіллю, залізною рудою, ртутю, торфом, фосфоритами, коаліном, нафтою і т. п.

Як з природо-географічного, так і культурно-історичного

погляду, Україна є межевою землею між заходом і сходом Європи, на перехресті шляхів з Європи в Азію та з північної Балтики в південне Чорне море ("З варяг в греки"); на перехресті культур візантійської з романською, східної (кимерійців, скитів, аланів, аварів, козар, камських болгар, печенігів, турків, берендіїв, половців, татар, москалів), з західною (шведів, поляків, німців та інших).

Великі простори України, добра росполога, рівнинна поверхня, сприятливе підсоння, родючий ґрунт, багаті недра, зручні шляхи по річкам і долинам здавна зробили Україну "ласим шматком", "землею обігваною" для всіх голодних народів. Тому через неї з давна перекочувалися одні наїзтники за другими аж поки не закріпилися славяне. Та й після того тубільці-славяне мусіли нераз захищати простори свого посідання лютими війнами з своїми сусідами, що не спинилося й до цього часу.

ПЕРВІСНІ СЛАВЯНСЬКІ ДЕРЖАВИ НА УКРАЇНІ

Протягом віків через простори Дніпро-Дністрового басейну перекотилися кимерійці (5 в. до Хр.), скити (2-4 в. до Хр.), алани, даки (2 в. до Хр.), готи (2-3 в. по Хр.), гуни (4 в. по Хр.), болгари (5 в. по Хр.), авари (6 в. по Хр.).

Предки українського народу, славяне-анти, опанували Дніпро-Дністровим басейном не зразу. Вперше появились вони десь в 4-5 століттю перед Христом на верхівях ріки Тиси, в Карпатах, звідки, мандруючи на схід, заселяли басейни Дністра, Бугу, Дніпра, Донця. Кілька раз їх то випихали, то підпорядковували собі різні інші наїзтники, як готи, гуни, болгары, авари і т. п. Тільки в 5-6 століттях по Христі славяне, погромивши й прогнавши готів, гунів та аварів, стали панами Дніпро-Дністрового басейну.

З початку жили вони окремими родами й племенами, серед яких особливо визначилися поляне на Дніпрі, деревляне на Стирі й Случі, дреговичі на Припеті, уличі й тиверці на Дністрі, "Червенські Городи" на Дністрі й Сяні.

Вже в третім столітті по Христі славяне-анти мали свої родово-племенні держави.

Історик Йордан, розповідаючи про війну остготів з антами в кінці 4-го століття по Христі, називає "короля (чех) антів Божа", а розповідаючи про боротьбу антів з аварами в середині 6-го століття по Христі, каже, що "славяне й анти ма-

ли багато 'ріксів' (царів), які не жили між собою в згоді." Теофілякий Сімоката також називає якогось Музока, званого у варварській (себто славянській) мові "рікс". Московський професор М. Дяконов стверджує, що побут славян ще до приходу варяжських князів мав уже в собі всі головні властивості держави.

Літописна легенда згадує про трьох братів Кия, Щека й Хорива, після яких "держати почаша род ихъ княженъ вь полянъ, а в деревлянахъ — своє, а дреговичи своє". "Київська династія, — як свідчить проф. М. Грушевський, — представлялася безпосереднім потомством Кия та його братів." Аль-Масуді в 10-ім столітті занотував, що "славяне складаються з різних племен, між якими бувають війни, і вони мають царів"... , раніш вони підлягали цареві Меджакові з племені Валинани ("Волиняни", за М. Грушевським та В. Ключевським), а згодом "розділилися на окремі коліна і кожне племено обрало собі царя". Аль-Масуді згадав Дира й Авандону. (А. Гаркави — Сказаніє мусульм. писателей о славянах и русских). Пізніший літопис також свідчить, що руси, коли прийшли в басейн Дніпра, то винищували місцевих князів, як от Олег знищив Аскольда й Дира в Києві, Ігор — Мала, князя деревлян, і т. п., а у Вятичеві ще й у 12-ому столітті був місцевий славянський князь Ходота, який не корився зайдам русам.

З усього наведеного ясно, що славяне Дніпро-Дністрового басейну мали свої держави вже задовго до навали Русі.

Що ж то були за держави?

Яких славян? Якого народу?

Про це свідчать українські історичні пісні, особливо веснянки, колядки й щедрівки, в яких оспівується поганський побут.

Поганські веснянки, колядки й щедрівки складено не Русю а тубільцями-славянами до приходу Русі. Складено в тій мові, якою славяне-тубільці тоді говорили. Бо не можна припустити, щоб стародавній побут міг бути описаний пізніше неграмотним народом в народній поезії. Писаних же матеріалів подібного характеру з тих часів не має. Це доказ, що в веснянках, колядках, щедрівках і т. п., зберіглася та сама мова, якою говорив тогочасний славянський нарід Дніпро-Дністрового басейну. А мова ця така сама, якою говорить і сьогодні весь український нарід на всіх просторах свого розселення, від Карпат аж по Кубань. Отже: в тих часах у Дніпро-

Дністровому басейні жив той самий нарід, який тепер живе, бо говорив тією самою мовою, якою й тепер говорить.

Як він звався? Певних відомостей не має. Про те маємо досить підстав гадати, що вже в ті часи простори Дніпро-Дністрового басейну звалися Україною. Слово "Україна" походить від славянських слів "край", "країна", що означає — сторона, земля.

Згодом слова "Вкраїна", "Україна" стали власним іменем всього простору Дніпро-Дністрового басейну.

Поскілки назва "Україна" вживається в літопису при записах уже з років 1187, 1189 та інших і означає землі, як перяславські й київські, так і галицькі та берестейські, то можна гадати, що в народніх устах ця назва вживалася значно раніше.

Спроби деяких несумлінних московських та польських істориків виводити назву "Україна" від слова "окраїна" — кінець держави московської чи польської — цілком безпідставні. Московської держави року 1187 зовсім не було, а польська ледво зароджувалася і не мала ще навіть своєї власної назви.

Поскілки не виключає жадного сумніву твердження, що славянське населення Дніпро-Дністрового басейну говорило до приходу Русі тією самою мовою, якою й сьогодні говорить, і яка називається українською, то ясно, що вже до приходу Русі, там жив той самий славянський нарід, який сьогодні називається українським.

Нарід цей мав свої окремі родово-племенні держави — як київська, на ріці Дніпрі, чернігівська — на Десні, Волинь — на Стирі й Случі, Галич — на Дністрі, "червенські городи" — на Сяні і Бuzі, і т. п.

НАВАЛА РУСИ НА ДНІПРО-ДНІСТРОВИЙ БАСЕЙН

Русь появилася в Дніпро-Дністровому басейні тільки з 9-им століттям. Хто вона, звідки і як прийшла, невідомо. Де-хто доводить, що то були нормани; багато ж московських авторитетів, як Каченовський, В. Ламанський, С. Гедсонов, Д. Іловайський, В. Ключевський та українські історики Антонович, М. Грушевський, Багалій відкидають це твердження. Олександра Єфименко здогадується, що це були останки готів, котрі затримались на таманському півострові. Доволі правдоподібною здається хоч і мало розроблена ще гіпотеза професора С. Шелухіна про кельтське походження Русі з Га-

лії, звідки вона в 4-5 століттю по Христі по ріці Дунаю через Норикум (записи в катакомбах Зальцбургу з 4-го століття) перебралася на береги Чорного моря, по берегах дійшла до півострова Тамані, де заснувала князівство Тмутаракань, а звідти пішла на північ, підбила спершу землю чернігівську, а потім київську, яку зробила осередком своєї держави.

Факт, що Русь була не тубільного-славянського, а зайшлого походження. “Русская земля” появилася пізніше; “прежде бо бѣша словѣни” — каже літопис.

Русь підбила під себе частину славян на середньому й верхньому Дніпрі та Дністрі, а саме полян, деревлян, дреговиців, сіверян, бужан, волинян, “червенські городи”, а опріч того ще й фінські племена по берегах озер Пейпуса, Ільмени та рік Волги, а саме: Чудь, Меря, Весь, Мурома, Череміси, Мордва, Перм, Печера і інші.

Русь розійшлася від рік Кубані (Тмутаракань на Тамані) до Карпат (“червенські городи”) й від Переяславу аж до Новгороду на озеро Ільмені, й потворила там низку своїх окремих і звязаних держав і державок. Проте на нижньому Дніпрі й Дністрі залишилися славянські — українські племена, які Русі не підлягали. Жили далі своїми родово-племінними державами й боролися з руськими князями. Літопис відзначає, що навіть ще в другій половині 11-го століття на нижньому Дніпрі існувала низка “городів” уличів і тиверців, які київським руським князям не підлягали. Професор В. Пархоменко свідчить, що “під самим Київом існувала окрема незалежна болоховська земля зі своїми князями і своїм ладом”, яка вела боротьбу з князями руськими.

Літопис згадує про Болоховську землю в XIII віці, а професор М. Грушевський запевняє, що це “мусіла бути стара славянська людність”. На Дунаї існували негіддєглі Руси “городи подунайські”, а між Дніпром і Дунаєм існувала ціла держава Берладь, в якій по доказах професора М. Грушевського перебувала “напів-промислова, напів-воєнна людність; зовсім як пізніше козаки”. Про негіддєглість Берладі руським князям свідчить і літописна запись наказу Андрія Боголюбського Давидові “а ти пойдь вь Берладь, а в русской земли не вєлю ти бити”. (Іпатьєв. список, ст. 390.)

Завойовницька Русь ставилася до славян-українців як до народу нижчого, поневоленого, як про це свідчать численні арабські, византійські та інші джерела.

Авторитетний московський історик В. Ключевський запевняє, що “в X віці од мішаного вищого класу, що звався Русь, військового й промислового, у значній мірі зайшлого, різко ще відрізняється місцеве, нижче населення, славянське простонароддя, що платило дань Русі.”

Професор В. Пархоменко просто каже, що “завойовники знищили місцеву племінно-родову державність і на її місце запровадили свою аристократичну, військово-поліцейську”.

На завойованих землях Русь ставила своїх князів з “дружиною”, заводила християнство й болгарське письмо та прищиплювала тим землям назву Русі. В наслідок того завойовані ними землі подекуди мали вже в X—XII віках по дві назви: стару (місцеву, народню) й нову, принесену Русью.

Так, наприклад, тубильці славяне Дніпро-Дністрового басейну називали свою землю в рідній мові “Україною”, а принесене Русью письмо їй в офіційних актах “Русью”.

Финські землі, як малокультурні, швидко забули свої місцеві назви й називалися тільки урядово письменницьким терміном Русі.

УКРАЇНА-РУСЬ

Славяно-українське населення Дніпро-Дністрового басейну, будучи культурнішим за Русь, не піддавалося руській асиміляції. Хоча й прийняло християнство та письмо, проте не зріклося своєї культури й змагалося до політичної самоуправи.

Місцеве суспільство, витворене й оформлене протягом віків під впливом місцевих природо-географічних, соціальних, господарських та інших причин, жило далі власним життям.

Расові, племінно-національні, родові, релігійні, соціальні, господарські, побутові й інші звязки не розпалися, а існували й далі. Тому в міру того, як Русь ослабала в наслідок вибивання в боях, вимірання, розпорошення по завойованих просторах, асиміляції і т. п., тубильні громадські сили скріплювалися, відновляли свою чинність і збільшували свій вплив на державно-громадське життя.

Місцева славяно-українська стихія відбирала від чужинської руської влади володіння просторами Дніпро-Дністрового басейну. Гуртуючись навколо недобитків своїх стародавніх княжих родів, місцевого боярства й купецтва, а також навколо

асимільованих “русичів”, місцеве суспільство усувало руську силу з Дніпро-Дністрового басейну на темнішу й менш здібну до опору финську північ.

В Дніпро-Дністровому суспільстві міцніла тубильна славянська сила. Вперше себе вона виявила виразно по смерті Святослава. Під проводом “Робичича” (від славянки Малуші) Володимира стала супроти чистого русина Ярополка. Коли ж Володимир, перемігши Ярополка, зрадив їй, славянська опозиція підперла по його смерті Святополка, який пообіцявав їй скасувати християнство, силою накинута русинами.

Далі славянська опозиція виявляється вже революцією року 1068 під проводом Всеслава полоцького проти Ізяслава Київського — носія русинського пріоритету; революцією Киян року 1113 проти Святополка, після чого Володимир Мономах поступився перед місцевим населенням; скріпленням і усамостійненням окремих князівств; витворенням місцевих династій; боротьбою їх за місцеві державні інтереси; революціями року 1146 та року 1157 проти “суздальців”; війною року 1169 з суздальцями і т. п. Все це врешті цілком усунуло Русь на північ і загородило в басейні ріки Волги; всі ж простори від Переяслава через Галичину й Волинь аж до Берестя здобули в літопису під роками 1187, 1189, 1213, 1268 і т. д., одну спільну назву “Україна”.

Перебіраючись на північ та підпорядковуючи собі финські народи й тамтешніх славянських колоністів, Русь злилася з ними в один новий народ, відмінний від народу Дніпро-Дністровського басейну.

Визначний московський історик професор В. Ключевський стверджує, що “зайшла Русь, оселяючись серед тубильної Чуді, неминуче мусіла дещо перехоплювати з її ‘побуту’, а з другого боку Чудь, поволі обрусиваючи, входила в склад нового русского народу усією своєю масою, з усіма її антропологічними й етнографічними властивостями, звичаями, мовою і т. п.”

З отієї племінної мішаними русів з финами й витворився новий великоруський народ.

Біологічна основа його й до цієї пори більше финська, ніж славянська.

Досвіди московського професора Е. О. Манойлова року 1925 показали, що від шлюбу москаля з финкою кров у дітей майже не відрізняється від батькової, а від шлюбу з жидів-

кою, полькою чи вірменкою дуже відрізняється. (Архів кримінології и судеб. медицини, 1926, Харків, ст. 159.)

Отже: в той час, як у Дніпро-Дністровому басейні славяно-український народ, асимілюючи Русь, розвивався на власному ґрунті в одну місцеву самостійну національність — в басейні озера Ільменя та ріки Волги на ґрунті злиття финів з колонізаторами славянами й Русью витворювалася інша національність.

Не зважаючи на політичну підлеглість Русі Дніпро-Дністрового й Ільмено-Волжського басейнів, уже в X—XII віках там сформувалися різні національності: славяно-руське населення просторів України злилося в національність українську, а фино-славяно-руське населення басейнів Ільменя й Волги згуртувалося навколо Москви в національність московську або “русскую”.

ПЕРВІСНА ПОЛЬЩА

В басейнах рік Висли, Варти й Одри здавна (IV-V віки по Христі) осілися славяни. Жили вони, як і інші, родово-племінними суспільствами: на ріці Варті — поляни, на Вислі — мазури й куявяки, на берегах Балтику — поморяни і т. п. Найвойовничіше племено поляни*), підбиваючи під себе інші, розширилося з басейну ріки Варти на весь басейн Висли, через що весь той край став зватися Польщею. Висла — гніздо й символ Польщі, як Дніпро — України, а Волга — Московщини.

Весь привіслянський край в старовину укритий був лісами та багнами. Лісистість та багністість головні його природні властивості. Населення через те могло жити тільки з мисливства та риболовства. Хліборобство провадилося лише подекуди. До кінця 10-го віку привіслянські славяни майже не мали жадних стосунків з сусідами. Жили заховані в своїх лісах. Племено полян, скріплюючись, підбило під себе інші

*) Професор Шелухин поясняє, що назва “поляни” походить від славянського слова “поле” не в значінню “нива” (як гадалося раніш), а в значінню “місце бою” — “поле бою”, од чого “полк” — гурт вояків, “полонений” — захоплений в бою і т. п. Тому “полянами” називали не “хліборобів”, а войовничих людей. Це підтверджується й тим, що землі “полян”, як на Вислі, так і на Дніпрі були лісистими, а не хліборобськими.

племена й утворило родово-племінну державу під проводом легендарних князів з династій Попелів, а потім Пястів.

В 10-му віці привіслянських славян завоював німецький цісар Отто I і тоді вперше витягнув їх на культурний світ. В тих часах князем Привіслянщини був Мешко (960-992). Розбитий німцями, Мешко зобов'язався платити їм данину.

Спостерігши, що християнство дає німцям не лише моральну, а й політичну силу — притоку до завойовання славян, як поганців — Мешко, щоб вирвати цю зброю з рук німців, 966 року охрестився і почав хрестити своїх підданих. Заснував для того з дозволу німецького цісаря єпископство в Познані.

Мешків наступник Болеслав Хоробрий (992-1025), використовуючи ласку цісаря Отта III, розширив свої володіння на північ, заснував столицю в Гнезні, й коронувався польські й прилучив до Польщі”.

ПЕРШІ ПРОЯВИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО СУСІДСТВА

В X-XI віках німецький натиск на польські землі змусив польських королів шукати собі союзників на сході. Болеслав Хоробрий видав доньку свою за князя Святополка, якому помагав у боротьбі з братом Ярославом. Року 1018 ходив на Київ і поміг Святополкові сісти на київське князівство. Вертаючи ж назад . . . “відібрав”, як каже польський історик, Городи Червенські й прилучив їх до Польщі”.

Такий був перший, однак дуже характерний наслідок “дружби” польських славян з славянами українськими.

Трохи згодом київський князь Ярослав Мудрий, скріпившись на своєму становищі, одбив “Червенські городи” назад. Але рівно через 50 літ історія повторилась. Року 1068 опозиція під проводом князя Всеслава Полоцького зчинила революцію в Києві проти князя Ізяслава й прогнала його через те, що він не хотів захищати київських земель від навали половців. Ізяслав кинувся за підмогою до свого швагра, польського короля Болеслава Смілого. Року 1069 Болеслав Смілий поміг Ізяславові вернутися в Київ і осісти на князівстві. Ізяслав “распуца на корм” польське військо по всій країні. Недоволений народ під проводом опозиції, серед якої був і визначний тогочасний церковний діяч Антоній Печерський, став вирізувати польські загопи. Наляканий Болеслав Смілий вернув додому, але по дорозі . . . “захопив городи Червенським королем.

Мусіло після того само населення Галицької України, під проводом боярства й міщанства, прикриваючись інколи місцевою династією Ростиславичів, гуртуватися в самостійну державу й проганяти непроханих “союзників”. В роках 1080-х поляки були вже з “Городів Червенських” прогнані, а “Городи Червенські” (Перемищина) уведені в склад самостійної Галицької держави, яка швидко після того, прилучивши ще Погорину (Підкарпаття) та Пониззя, розрослася в могутню силу з осередком в Галичі.

УСТУПАННЯ НІМЦЯМ, — НАТИСК НА УКРАЇНЦІВ

В половині XII століття німці підбили під себе славянські землі між Лабою й Одрою, посадили там німецьких колоністів, заснували нове німецьке князівство — Бранденбург і вслід за тим захопили польські землі на Поморі.

Польські королі, замість чинити опір німецькій навалі, повернули свої очі на Схід. “Мішалися, мовляв польський історик А. Левицький, в справи руські, особливо галицькі, хоч і без жадних з того для Польщі користей.”

Користуючись боротьбою української шляхти й міщанства з князями (особливо в Галичині й на Волині); використовуючи межиную боротьбу окремих українських земель, як Київщина, Галичина й Волинь, та наскоки на Галичину угорців, польські королі допомагали то одним, то другим, то третім, щоб при всякій нагоді прихопити до Польщі ті чи інші українські землі.

Казимир Справедливий, щоб ослабити Галичину, поміг спершу незаконному синові Ярослава Осмомисла, Олегові, прогнати з Галича законного Ярославового нащадка Володимира й самому сісти на його місце під Казимировою “опікою”. Коли ж “свої люде” отруїли Олега й посадили князем Володимира, Казимир допоміг вигнати Володимира волинському князеві Романові; коли ж Володимир прогнав за допомогою угорців і Романа, а угорці після того захопили й самого Володимира у в'язницю, посадивши князем Галичини угорського королевича Андрія (1189), — Казимір допомагав спершу Романові прогнати Андрія, а як не досягнув того, то поміг Володимирові, що втік з угорської в'язниці, підняти повстання в Галичині проти Андрія й прогнати останнього з Галичини, а самому сісти на його місце.

Помагаючи то одному, то другому, то третьому, Казимир виговорював собі у всіх зверхницькі права над галицькими й волинськими землями.

Коли ж помер і Казимир, і Володимир, який не лишив по собі нащадків, польський король Лешек Білий поміг Романові Волинському осісти в Галичині з умовою, щоб останній признав над собою його зверхність.

Лише злучивши Галичину з Волиню та підпорядкувавши собі Київщину 1200 р., Роман витворив таку велику українську державу, що мав змогу зріктися зверхности польського короля і увійшов у безпосередню спілку з німецьким цісарем, якому підлягав польський король. Після того навіть воював з Польщею за Люблин.

Згодом Роман прийняв титул *rex Galiciae et Lodomeriae*, зробив своєю столицею Галич і так змогутнив українську державу, що папа Інокентій III запропонував йому королівську корону за союз з католицьким табором.

Не бажаючи скріплення католицької Польщі, Роман з тим не погодився й залишився в спілці з німецьким та грецьким цісарями, які в той час боролися з папою.

По смерті Романа (1205 р.) місцева шляхта прогнала його вдову й дітей з Галичини та почала сама правити українською державою під проводом Кормильчича й Судислава. Польський король Лешко спершу допомагав Романовій вдові проти самостійної Української Республіки, а р. 1214 уклав у Спішу угоду з угорським королем Андрієм. По тій угоді віддав він свою 3-літню доньку Саломею за 5-літнього Андрієвого сина Коломана, якого з благословенства папи, що хотів поширити католицтво в Галичині, оповіщено "королем Галичини". Угорські війська заняли Галичину, посадили там Коломана, а поляки забрали собі Перемищину, Берестейщину та Холмщину. Та швидко після того угорці одняли від поляків Перемищину, а галицька українська шляхта, порозумівшись з князем Новгородським та Київським, скинула угорське панування й відновила самостійність української держави під проводом Мстислава Удатного (1221). У спілці з Данилом Романовичем Волинським, Мстислав деякий час одбивав польсько-угорські зазіхання на Галичину. Поляки ж, щоб розколоти князів, помагали Данилові Романовичу в його зазіханнях на Галичину. Тому Мстислав Удатний увійшов у спілку з угорцями, уважаючи їх менше небезпечними, ніж поляків.

По смерті Мстислава Удатного р. 1228 в Галичині відновилася боярська республіка (Судислав) під протекторатом Київщини й Угорщини. Польща ж підбила волинського князя Данила Романовича й допомогла йому в роках 1230-1236 завоювати Галичину з тим, щоб він підлягав Польщі.

Данило Романович "приняв, як пише літопис з р. 1238, Берестей, Угровськ, Верещин, Столнє, Комов і всю Україну", примиривсь поволі з місцевим українським боярством, налагодив добросусідські відносини з Угорщиною й Литвою, прилучив Київщину; створив з Галичини, Волині й Київщини єдину українську державу і так зміцнів, що зрікся як польської помочі та обов'язків за неї, так і спілки з мадярами. Коли останніх розгромив чеський король Пржемысл Отокар II, Данило увійшов з ним у спілку, а розуміючи далекосяглі вигоди тієї спілки проти польських та мадярських зазіхань, зв'язав Пржемысла Отокара II та його рід з Галичиною: видав за нього доньку галицького князя Ростислава — Кунгуту.

За Данилового королювання українська держава так розширилася й скріпилася, що стала тією скелею, об яку розбилися хвилі не лише польської навали з Заходу, а й татарської зі Сходу (1240).

Татари підпорядкували тільки Київщину та подекуди Поділля; на Волинь же та в Галичину майже не заглядали. Данило спочатку вдавав, що хоче скоритися ханові, але потім одверто зрікся признати його верховенство і р. 1253 коронувався королівською короною, як самостійний *Primas rex Ruthenorum*.

Данилів син Лев (1264-1300), перенісши столицю української держави в ново-збудоване для нього батьком місто Львів, також не мирився з поляками; ходив походами на Краків; погромив мадярів; скріпив спілку з чехами. В літопису за рік 1291 записано: "Лев ѣха въ Чехы на снемь къ королеви (Вацлавові II), зане любовь держаше с ним велику и докончивъ с нимъ миръ до своего живота. Король же одаривъ Льва дарами всякими дорогыми и тако отпусти с великою честью."

Союз з Чехією був для України найнатуральнішим, бо нічим не загрожував їй, і найвигіднішим, бо стримував польсько-мадярські зазіхання на її землі.

Спіраючись на цей союз та скріплюючись в середині порозумінням короля з населенням (шляхтою й міщанством),

українська держава досягла за Данилового внука Юрія Львовива (1300-1308) такої могутності й розвитку культури, що ті часи вважають "золотим віком" старої України.

Польща в тих часах ослабла. Її зазіхання на українські землі нічого їй не дали. А тимчасом зі Заходу запасіли її німці, які розлазилися по всій Польщі. Польські королі, роззявляючи пащу на українські землі, посилаючи туди свої завойовницькі війська, ослабляючи Україну інтригами й колотнечою, не робили належного опору німецькій навалі. Навпаки: нераз допомагали їй. Польський король Конрад Мазовецький, посилаючи року 1228 свої війська піднімати сварку між Галичиною й Волиню (по смерті кн. Мстислава Удатного), в той же час запросив німців "хрестоносців" осісти на польському Поморю, що вони й зробили. "То — мовляв польський історик — було згідно з духом часу, коли Польща входила добровільно в стисліші стосунки з німцями." (Проф. Др. А. Левіцкі, "Зарис Гісторії Польські", ст. 64.)

А в роках 1234-1238 польський король Генрих I запровадив уже таку велику німецьку колонізацію, що, мовляв той же польський історик, "німці випхнули Польщу із Заходу й розпочали винародовлення славян". Поляки не звернули на те уваги. Билися з українцями та між собою. За Болеслава V (1243-79) Польща із 11 удільних князівств розпалася на 23. А німецький орден "хрестоносців" тим часом скріпився. В Польщі ніколи не відчували небезпеки від німців. Різні німецькі князівства на свою руку провадили супроти Польщі заборчу політику. Особливо орден "хрестоносців" (пише А. Левіцкі). А поляки гнали на Схід захоплювати українські землі.

Німецьке господарювання в Польщі швидко так зросло, що німці, помігши р. 1289-90 Генрихові III усунути з польського королівства його брата Володислава Локетка, якого підтримувала польська національна партія, змусили Генриха III віддати Польщу в лено німецькому цісареві Альбрехтові I. Хоч в роках 1306-11 Володислав Локетко обєднав частину Польщі під своїм проводом, але Бранденбург і хрестоносці закріпилися вже на польських землях назавше; захопили собі Поморя й інші простори.

Німецька колонізація Польщі провадилася ще й мирним способом. Німецькі колоністи захоплювали польські міста й села не тільки оселенням, а й своїм промислом, торгівлею,

“німецьким правом” (магдебурським). Польські королі недоцінювали цієї небезпеки. Разом з населенням приймали її як “культурні впливи Заходу”. Не тільки королі, а й шляхта польська заселяла свої землі німецькими колоністами. Тому вже з 1253 року навіть Краків і Познань управлялися “німецьким правом”. Все це разом зі скріпленням сусідніх німецьких князівств, як Бранденбург та орден хрестоносців, підпорядковувало поляків німцям.

В той же час на північному Сході зростала нова держава, Литва. Розгортаючись під проводом Гедиміна (1315-1341) на південь і схід, Литва проганяла татар з земель білоруських та українських і злучувалася з ними, переймала місцеву культуру й гуртувалася в велике князівство Литовсько-Руське. Гедимін титулувався вже королем Литви й Руси.

Боячись литовської загрози, галицькі бояри, після вимертя р. 1325 Данилової династії, запросили на королювання в українській Галицько-Волинській державі зпорідненого з Даниловим родом польського князя Мазовії, Болеслава Тройденовича.

Болеслав прийняв православіє й назвався Юрієм. Та від того не перестав бути поляком. Хотів обернути українську державу в польську: усунув українських бояр від влади, а на їх місце насадив поляків та почасти німців. Заводив польські порядки, видавав польські закони. Протягом п'ятнадцяти літ польщив Україну. Українські бояри не витерпіли того знущання. Побачивши, що Литва в прилучених до неї землях не робить ніякого національного насильства, навпаки, сама переймає славянську культуру, змовилися між собою і р. 1340 отруїли Юрія Тройденовича, а на короля України покликали Гедимінового сина Любарта.

ПОЛЬСЬКА НАВАЛА НА ЗАХІДНУ УКРАЇНУ

За королювання Казимира Великого (1333-1371) Польща остаточно зріклася боротьби з німцями за простори свого розселення на Заході, а всю свою енергію повернула на Схід.

Коли галицькі бояри отруїли Юрія Тройденовича — знаряддя польської політики на Україні, — й закликали Любарта Гедиміновича, Казимір Великий, порозумівшись з папою та мадярським королем Людовиком, напав на Україну. Розпочалася кількалітня війна. Україні морально ніщомагала лише Чехія. Щоб мати вільну руку для завоювання українських

земель, Казимір I зрікся на користь Чехії Шлезьку (1335), а на користь німців — всього Поморя (1343). Проте чеський король Карло Четвертий (1346-1388) звелів вигнати з Чехії всіх польських купців за те, що польський уряд не пропускав туди купців українських.

Після кількалітньої війни з перемінним успіхом Любартомусів р. 1352 відступити на Волинь, яка з того часу стала осередком української державности. Галичину захопила Польща й обернула в свою провінцію. Управління краєм, керування суспільним життям, володіння землями одібрано від місцевого українського населення й передано польській шляхті та католицькому духовенству.

Православну віру й церкву усунено з офіційного становища на підрядне, ледво терпиме. Католицтво ширилося силою польських урядів і шляхти.

Самі польські історики свідчать, що “папа не зволікаючись заложив по всіх українських містах, де були православні єпископства, свої єпископства католицькі, а в Галичі — архієпископство, яке згодом було перенесено до Львова”. Казимір “розпочав негайну колонізацію краю . . . і за короткий час вже за Казиміра появилось там багато нових польських осад, як міських, так і сільських”. (Проф. Др. Левіцькі, “Зарис Гісторії Польські”, ст. 107.)

Король та польські пани розхалили українські землі в своє особисте володіння. Українських власників розігнали або пограбували. Чимало українських земель конфісковано на користь польської держави. Король роздавав їх польським панам за службу. Так наприклад р. 1354 подарував магнатові Пакославові “за успішні переговори з татарами” ціле місто Ряшів з околишніми селами. Та й самі польські шляхтичі нераз самочинно захоплювали українські землі, одбирали їх від українських власників. Так, наприклад, одного разу українських бояр запросили поляки на бенкет до Перемишля; там їх перерізали, а маєтки їх розібрали собі.

Стало звичаєм, що окремі польські пани, набравши війська, нападали на українські землі, вибивали їх власників, а землі забирали собі за “заслугу перед ойчизною”. Так зробили пани Яблонські, Паславські й інші. По смерті Казиміра, угорський король Людвик, ставши польським королем, прилучив Галичину р. 1372 до Мадярщини й посадив там своїм намісником князя Володислава Опольського.

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА НАВАЛА НА ПІВНІЧНУ УКРАЇНУ

З XIV століття Литва, змагаючи до розширення, прогнала татар з білоруських та північно-українських земель і прилучала їх до себе. Поскільки Литва не нищила місцевої культури й мало що обмежувала самоуправу українсько-руських міст та князів, то останні майже не опіралися переходу під литовське панування.

Року 1360 Литва дійшла вже до Києва і обернулася в Велике Князівство Литовсько-Руське. Українське королівство, стративши Галичину й відіпхнуте Литвою з північного Сходу, звужилося майже до самої Волині.

Тимчасом і Польща після Казимира Великого переживала кризу. Боячись власного ослаблення та німецького натиску, вона року 1385 увійшла в персональну унію з Литвою. Литовський князь Ягайло одружився з польською королевою Ядвігою й став польським королем. Внаслідок того Польща, Литва й деякі білоруські та українські землі, що підлягали Литві, стали однією державою. Року 1387 до цієї держави прилучено було й Галичину, яку королева Ядвига по смерті свого батька Людвика одібрала від Мадярщини.

Як свідчить польський історик А. Левіцкі, "швидко за тим польська колонізація українських країв набрала величезного розміру. Щоб залюднити й загосподарити їх, Ягайло та його наступники роздавали великі простори заслуженим магнатам та шляхті польській і руській, а обовязком на них осадити на праві магдебурським. Захоплена тим польська людність почала негайно переселюватися на Русь, особливо з Мазовії. Таким способом на Русі мішалась польська стихія з місцевою".

Але права громадянства в новій сфедерованій державі дано було тільки католикам. Поскільки ж в Литві й на Україні католиками були тільки поляки, бо литвини були поганцями, а білоруси й українці православними, — то фактично місцеве населення втратило всі громадські права.

Невдоволені тим литвини, білоруси й українці (з підлеглих Литві земель) повстали проти Ягайла під проводом його брата Витовта й за допомогою українського королівства на Волині змусили його зріктися Литви. Після того поруч з Волиню здобули самостійність ще й Київщина та Поділля. Але Ягайло швидко помирився з Витовтом, і вони спільно

напали на самостійні українські землі. Настала довголітня війна, в якій українці під проводом Ягайлового брата Свидригайла, що боровся за незалежність Литви, захищали й свою самостійність. Закінчилася війна тим, що Свидригайло не пустив на Волинь Литво-Польщі й правив нею як самостійний український король аж до своєї смерті р. 1452.

В тих часах добрі відносини з Україною підтримувала тільки Чехія. З початку вже XV віку при університеті в Празі існував спеціальний інститут для студентів з українських, білоруських та литовських земель; тобто: з тих земель, які боролися з навалюю Польщі.

По смерті Свидригайла Волинь силою прилучено до литовсько-польської федерації. На українських землях поведено інтензивну колонізацію й полонізацію. На папері залишено самоуправу з місцевими князями й соймами (Київ, Луцьк) у ленній підлеглисти литовському князю. Хоча адмініструвалося й судилося на основі окремого "Литовського Статуту", — проте на ділі велося все до того, щоб цілком знищити місцеву владу, забрати українські землі, покатоличити й сполонізувати населення.

СПИНЕННЯ ЛИТВО-ПОЛЬСЬКОЇ НАВАЛИ УКРАЇНСЬКОЮ РЕСПУБЛИКОЮ ЗАПОРОЖСЬКИХ КОЗАКІВ

В той час, як північно-українська держава занепадала під навалами татар, Литви й Польщі, на півдні України, на низу Дніпра й Дністра розросталися й зміцнювалися ті первісні українські степові республіки "берладників", "бродників", "болоховців" і т. п., які ніколи не підлягали ні Русі, ні татарам, ні Литві, ні Польщі. Протягом віків, як свідчать визначніші історики України — Гігельман, Дашкевич, Костомаров, Максимович, Грушевський — степові республіки сформувалися в своерідну державу козаків, осередком якої стала Січ за порогами Дніпра, через що її прозвано Запорізькою.

Як свідчить Гігельман, що сам побував серед козаків у XVII віці, козаки "не почитають себя, чтобы они подлинно были из русских людей илиже бывшие подданые". Навпаки: вважали "яко бы и до нынѣ были по тѣмъ древнимъ народамъ вольные и никому не принадлежащие".

Державно-громадський лад козаків зберігся той самий, що й у первісних славян: спільне володіння територією, вічевий устрій та виборна старшина.

Козаки суверенно володіли територією свого посідання на низу Дніпра, мали своє окреме державне господарство, мали своє військо, обірали свою верховну суверенну владу — кошового отамана — й сами собою управлялися; тобто: існували як самостійна, нікому непідлегла держава. В численних міжнародніх документах французьких, шведських, турецьких, московських, польських і т. д., держава їх називалася “Землями Запоріжських Козаків”, “Землями Низового Військового Товариства”, “Рицарством Війська Запоріжського”, “Республікою Запоріжських Козаків” і т. п.

Населення Запоріжжя звалось “народом козацьким”, “козацькою нацією”.

Козацька республіка вперше виявила себе боротьбою з татарами, а потім з Литвою, Польщею й турками.

Проганяючи татар з українських земель Литва з півночі, а Запоріжська Республіка з півдня, зустрілися вони року 1390 на лінії Камянець, Хмельник, Браїлів, Винниця, Черкаси (останнє було козацьким, а тому козаків звали ще й “черкасами”, “черкаськими людьми”).

Столітні зусилля Литви пробитися на Черкаси, підпорядкувати собі козаків — жадного успіху не мали. Навпаки, що далі, то більше Козацька Республіка, поповнюючися втікачами з північних українських земель, захоплених Литвою, скріплювалася й ставила міцніший опір Литві, а потім Польщі і Литво-Польщі, а згодом розпочала боротьбу з ними за визволення північно-українських земель та прилучення їх до себе.

ПОЛЬСЬКІ НАСИЛЬСТВА НА ЗАХІДНІЙ ТА ПІВНІЧНІЙ УКРАЇНІ

Персональна унія Польщі з Литвою р. 1385 не дала можливості Польщі особливо визискувати Литву й підлеглі їй білоруські та українські землі. Тому польська шляхта під проводом католицького духовенства весь час змагала до того, щоб прилучити Литву до Польщі тісніше: створити з нею договірну федеративну державу. Для вільнішого натиску на схід підписала тіснішу угоду з Габсбургами (р. 1575) і після довгих інтриг та боротьби, після чотирьох невдалих зїздів польської, литовської, білоруської та української шляхти, врешті р. 1569 в місті Люблині підписала договір про те, що Польща й Велике Князівство Литовсько-Руське стали єди-

ною нероздільною державою під проводом одного короля, який мав обіратися на спільному соймі й коронуватися в Кракові; зі спільним соймом, спільною монетою; правом вільного оселення в усіх краях єдиної держави. Велике Князівство Литовсько-Руське зберігло однак за собою право на окрему адміністрацію, військо й скарб. Україна ж (Київщина, Волинь та Підляша) мала підлягати безпосередньо короні польській, як і Галичина.

Люблинська угода переводилась на основі сполучення "вільних з вільними, рівних з рівними". Навіть українським землям оповіщено було поворот прав на власну мову в суді й урядах; православній церкві обіцяно рівні права з католицькою, бо польський король Жигмонт Август посварився з папою, який не хотів погодитися на розвід Жигмонта Августа з третьою жінкою, Катериною австрійською і т. п.

Та писані "вольности люблинські" швидко забулися. Дійсність настала інша. Забезпечивши себе від німців з заходу новою спілкою з Габсбургами (1587), Польща робила на Україні, що хотіла.

Через яких 20 літ все повернула по своєму. Різними насильствами частину православних єпископів змушено підписати р. 1596 в Бересті Литовському унію православної церкви з римо-католицькою. Після того знущання над православною вірою не мали меж.

В слід за тим польський сойм оповістив "пустелею" всі землі українські, що до того часу не належали ніяким панам, а заселені були вільним українським людом; дав право польським панам забірати їх силою у власне володіння, як "займанщину". Мільйони гектарів землі, на яких здавна працював український народ, опинилися в руках польських панів та спольщених українських зрадників. Польський король все більше роздаровував українські землі своїм прислужникам. Так, наприклад, р. 1590 подарував спольщеному українському зрадникові Вишневецькому "пустелю річки Сули з містом Черкаси", яка охоплювала майже всю Полтавщину й Чернігівщину й мала 39,610 господарств та 423 млини ("пустеля"?!).

Року 1591 той же король подарував шляхтичеві Рожинському "пустинні урочища над річкою Сквирою, Роставицею, Унавою, Вільшанкою й Каменицею", тобто майже всю Київщину.

В роках 1598-1609 король подарував Андрієві Потоцькому

цілі повіті: Нове місто, Підгайці, Гусятин, Збараж, Немирів, Кристинопіль, Тисьменицю, Єзупіль, Снятин та багато інших, тобто майже половину Галичини та все Поділля.

Року 1609 польський сойм віддав у вічну власність шляхтичеві Калиновському (найбільшому ворогові українського народу) "відому пустелю Умань, скільки її було в урочищах", тобто коло 8,000 квадратних кілометрів.

Польський уряд не пускав українців до ніяких державно-громадських посад, навіть до ремісничих цехів; не дозволяв купувати в місті будинків, окрім невеликого кварталу. По містах України зібралася польська та жидівська більшість. Українцям не дозволялося торгувати; по судах не приймалося православної присяги; заборонялися публичні православні процесії і т. п.

Всі школи передано в руки польського духовенства, яке за допомогою єзуїтів обернуло їх в фортеці полонізації української молоді. Насильства польського режиму на Україні прекрасно змальовано в українських народніх піснях та думках. Наприклад:

У містечку Богуславку
Каньовського пана —
Там гуляла Бондарівна
Як пишная пава.
Ой приїхав пан Каньовський
Темньої ночі
Та сподобав Бондарівну,
Що карії очі.
"Як ся маєш, Бондарівно?
Нех тя буду знати.
Сподобалась мені, панно!
Підеш зо мнов спати!"
Бондарівна, як стояла,
Стала утікати.
Ой, казав же пан Каньовський
Та за нею гнати.
Спіймав її старий жовнір
За чорнії коси:
"А вже ж тобі, Бондарочко,
Гуляточки досі!"
Узяв її старий жовнір

За білу ю руку,
Привів пану Каньовському
На велику муку.
Ой заставив пан Каньовський
Білу постіль слати.
А сам пішов у кімнату
Ружжо зарядати.
"Ой волю ж я, пан Каньов-
ський,
В сирій землі гнити,
Ніж з тобою, приневірний,
На цім світі жити!"
Ой як тільки Бондарівна
Та сее сказала,
То вистрелив пан Каньовський,
Бондарівна впала.
Як вгляділа Бондариха,
Руками сплеснула:
"Дочко моя єдина!
Навіки заснула!"

(Гр. Наші Істори України в народніх думках та піснях.)

Завзялись ляшки, завзялись панки, Ще й привражії люди. Ой, тепер же нам, милее брат- тя, По вік добра не буде.	Пожурились милее браття, Що на ногах кайдани, І в набор беруть, І в наклад кладуть, І на панщину гонять...
---	--

(там само)

Описане в попередньому розділі польське господарювання "вільних з вільними, а рівних з рівними" змусило український народ до втечі у цю вільну республіку запорізьських козаків та до повстань проти польського свавільства. Про це в народніх піснях співається так:

У славній Січі, у Чуті Там козаки проживали Із польської області Вони собі здобич мали, А дерли вони панів, Дерли вони ляхів, А де жид багатий, То й того не минали, Не славноя Чута Густими дубами, А славніша Чута	З низу курінями. "Пам'ятайте ж, ляхи, Де козацькії шляхи, Та й не забувайтесь, — Нас до себе сподівайтесь, Бо як ми живі будем, То вас не забудем, Хоч у десять годів Та до вас прибудем."
--	--

(Кіевская Старина, 1885. XII, 766 та 1883, I, 35.)

Оцінюючи умови тогочасного життя, народна пісня каже:

Буде тобі, козаченьку,
 Аж три доріженьки вкупі:
 Їдна в Рим*), друга в Крим**),
 А третя на Запорожжа.
 Щасти, козаченьку, Боже!

Польський уряд поставив на шляхах сторожу, щоб переловлювати втікачів.

Приїхав козак Під зелений байрак, Став коня напувати, А за ним, за ним Сам пан Журавський ***), Хочє в неволю взяти...	"Ой, бери, пане, зброю й жу- пани, Ще й коня вороного, Тільки не бери в невольську Мене молодого." Узяли пани зброю й жупани,
---	--

*) Католицьке поневолення. — **) Татарське поневолення. — ***) Імя пана в різних місцях України ріжне.

І коня вороного,
Ще й козака молодого.
Взяли його, повели його
Ярами, долинами,

Зняли йому з пліч голівоньку
Між трьома могилами.

(“Триста найкращих українських
пісень”.)

Проте народ не втихомирювався. З кінця XVI віку невпинно громив польських панів під проводом Косинського, Наливайка, Лободи, Трясила, Сулими, Павлюка, Острияниці, Гуні та інших; виганяв з України польське військо й польську владу. Запоріжжя йому помагало.

Та хоч ви ляхи, хоч чи пани,
А ми запорожці!
Пам'ятайте, вражі сини,
Що ми вам не хлопці!*)

Князь Юрій Збаражський року 1625 писав, що по всій Київській землі та Білій Русі “міста королівські й доми шляхетські, одні явно, а другі скрито козакам сприяють і їх за визволителів у своїм поневоленню вважають”.

УКРАЇНА — ГРІБ ПОЛЬСЬКОЇ ЕКСПАНЗІЇ НА СХІД

В трицятьлітній війні (1618-1648) Польща твердо стала на бік німецьких католицьких цісарів з роду Габсбургів, а запорожці підтримували союз з чеськими повстанцями під проводом гр. М. Турна, англійськими революціонерами під проводом Кромвеля, з Швецією, Семигородщиною, герцогством Бранденбурьським, французькими гугенотами та литовськими сепаратистами (графом Криштофом Радзивілом) і воювали з Польщею, відтягаючи тим її сили від помочі європейській католицькій лізі. Особливо визначилася цим війна Запоріжжя з Польщею в рр. 1630-31 під проводом Тараса Трясила та Івана Кулаги-Петражицького. Це повстання описав поетично Т. Шевченко в поемі “Тарасова Ніч”.

Врешті великою революцією р. 1648, яку підтримало Запоріжжя під проводом гетьмана Б. Хмельницького, поляків з півночі України прогнано, а визволені українські землі злучено з Запоріжжам в одну самостійну республіку — Українську Річ Посполиту.

Причини й початок цієї події в народніх думках та піснях оспівується так:

Та вже ж тому не річок і не два минає, як у християнській

*) Не “хлопці” — не звичайні піддані селяне.

землі добра немає. Як зажурилась та й заклопоталась бідна вдова: то-то не бідна вдова, — то королівська земля, що стали жиди великий одкуп давати, стали один од одного на мило оранди становити. Всі шляхи козацькі заорендовали, що на одній милі та по три шинки становили. Становили шинки по долинах, зводили щогли по високих могилах.

Як іде український козак та коршму минає, жид вибігає та українського козака за чуб хватає та ще його двома кулаками по потилиці затинає: “Козаче-левенче, за що я буду ляхам рату платити, що ти мимо коршми йдеш та й коршму минаєш?”

Ще ж і тим жидове не сконтетували: на славіній Україні всі козацькі торги заорендували; де була яка річка велика, мости в одкуп забрали; та брали мито-промито: од возового по півзолотого, од верхового по два шаги брали, од пішого — по шагу, а од бідного старця, що він випросить, то одбірали — пшоно та яйця; та іще питали: “ци нема, котик, сче цього?”

Ще ж і тим жидове не сконтитували: на славіній Україні всі козацькі церкви заорендували. Котрому б то козаку альбо мужику дав Бог дитину появити, то не йде до попа благословиться, а піди до жида-риндаря та полож битий таляр, щоб позволив церкву відчинити, тую дитину одружити (охрестити)....

Пан Хмельницький на ринок виходжає, знамена виставляє, друзів, панів-молодців на герць викликає:

“Друзі, панове-молодці, охотники броварники, годі вам по броварнях пива варити, по винницях та й по проваллях валяться, та йдїть ви жидів та ляхів з України згоняти, то будете ви собі мати, хоч на три дні хорошенько по козацьки погуляти!”

Тоді в святий день у божествений вівторок Хмельницький козаків до схід сонця пробуджає і стиха словами промовляє:

“Ей козаки діти, друзі-молодці! Прошу я вас, добре дбайте, від сна вставайте, козацький ‘Отче-наш’ читайте, на ляцькі табури наїзджайте, ляцькі табури на три часті розбивайте, ляхів мостивих панів у пень рубайте, кров їх ляцьку в полі з жовтим піском мішайте, віри своєї християнської в поругу вічні часи не подайте!”

Оттоді ж то козаки, друзі-молодці, добре дбали, від сну вставали, козацький “Отче-наш” читали, на ляцькі табури наїзджали, ляцькі табури на три часті розбивали, ляхів, мостивих панів, у пень рубали, кров їх ляцьку в полі з жовтим піском мішали; віри своєї християнської у поругу на вічні часи не подали.

(М. Драгоманів та В. Антонович—Історичні пісні українського народу.)

Гей, не дивуйтесь, добрії люди,
 Що на Україні повстало.
 Там за Дашевим під Сорокою
 Множество ляхів пропало.
 Там Перебийніс водить немого
 Сімсот козаків з собою,
 Рубає мечем голови з плечей,
 А решту топить водою.
 Ой чи бач, ляше, як козак пляше,
 На сивім коні скакає;
 Бере мушкетом, аж серце вяне,
 А лях од страху вмірає!
 Ой чи бач, ляше, як пан Хмельницький
 На Жовтім піску підбився?
 Від нас козаків, від нас вожаків
 Ні один ляшок не скрився.
 Ой чи бач, ляше, що по Случ наше,
 По Костяную могилу.
 Ви не схотіли, забунтували
 Та й утерjali Україну.

Революцією та війною р. 1648, що створили самостійну Українську Козацьку Республіку, покладено край польській експанзії на Схід. З того часу Польща ані на крок не просунулася вперед, тільки відступала назад до свого природнього гнізда — басейну ріки Висли.

УКРАЇНЬСЬКА КОЗАЦЬКА РЕСПУБЛІКА — МУР ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДУ НА СХІД

Революція північних українських земель та війна Запоріжжя проти Польщі в р. 1648-49 створили самостійну Українську Республіку, яка охопила великі простори Дніпро-Дністрового басейну, що поділено було на такі полки:

1. На лівому березі Дніпра: полки Могилівський, Чадський, Гомельський, Новгород-Сіверський, Чернігівський, Глухівський, Ніжинський, Борзенський, Білопільський, Стародубський, Кропивинський, Зіньківський, Прилуцький, Гадяцький, Іркліївський, Переяславський, Миргородський, Полтавський.

2. На правому березі Дніпра: полки Туровський, Мозирський, Овруцький, Чернобильський, Торговицький, Звягельський, Паволоцький, Київський, Хвастівський, Білоцерков-

ський, Корсунський, Канівський, Черкаський, Чигиринський.

3. По обох боках Дніпра — Запоріжжа.

4. Над рікою Бог: полки Кальницький, Винницький, Брацлавський, Лисянський, Уманський.

5. Над Дністром: полк Подільський.

На чолі Української Козацької Республіки став виборний гетьман та виборна генеральна старшина.

Населення, скасувавши всі станові поділи й привілеї, згуртувалося в два лише рівних і вільних стани: посполитих і козаків. Козаки несли військові тягарі і тому фактично вели провід в суспільстві. Проте всякий посполитий вільно міг приступити до “козацького товариства”, а козак до посполитих.

Земля вся, звільнена “козацькою шаблею” від посідання польських панів, перейшла у власність Війська Запорізького, тобто Козацької Республіки; стала “свобідною”, “вільною”, “громадською”.

“В тую пору вся земля по обох боках Дніпра була спільна, поки її спершу під полки, а в полках — під сотні, а в сотнях під містечка, села й хутори, а в селах під житла, двори й доми розібрали” (А. Лазаревський). Всякий міг осістися на “вільних” землях, тобто звільнених від панування польських панів і не заселених місцевою людністю. Робилося це на правах “займанщини”. На підставі цього права українське населення розібрало більшість території України в “сябринне” (товариське, громадське, спільне) володіння. Села, громади й товариства “на совокунних землях сиділи”, “на одному хлібі жили”, спільно розпоряджалися “громадськими добрами”, “громадськими нивами”, “вільними степами”, “общекурінними луками” і т. п. Кожен громадянин був лише “сябринником”, який користувався клаптем землі, що належала “громаді” селян або “товариству” козаків. Ніхто не мав права виділити своєї пайки з товариського чи громадського володіння, ані продати її, ані в спадщину віддати без дозволу “громади” чи “товариства”. Тільки гетьман мав право наділяти державними землями людей, заслужених перед державою.

Отже після революції й війни українські землі “правом шаблі”, “займанщини” та з “ласки гетьмана” повернулися назад у руки українського населення. Довголітні зусилля українського народу спинити польську навалу на українські землі досягли своєї мети. Територія Дніпро-Дністрового басейну

повернулася не лише в верховне, а й конкретне володіння українського народу. В міру скріплення Козацької Республіки наростав великий мур, який не лише припинив розпросторення Польщі на сході, а й відпихав її на захід.

ПОЛЬСЬКІ ЗМАГАННЯ ПОВЕРНУТИ ВТРАЧЕНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Польське панство, що керувало польською державою в XVII віці, не маючи жадного нахилу й здібности до конструктивної суспільної праці; не вміючи й не хочучи працювати для піднесення культурного добробуту на етнографічних польських землях; звикши розкошувати в бездіяльності, пишності, марнотравстві й розпусті коштом пограбування й визиску завойованих українських земель, не могло примиритись з втратою України та її усамостійненням.

Тому оклигавши трохи від погрому в рр. 1648-50, Польща напала р. 1653 на Українську Республіку, щоб відобрати втрачене назад; поневолити знов український народ, обернути в раба польських панів.

Молода українська республіка, захищаючись від старого, дужого, досвідченого й невблаганого польського хижака, вступила р. 1654 в оборонний союз з московським царем. Східний сусід виявився однак не кращим, ніж західний. Московські війська, пересуваючись по Україні для спільної боротьби з Польщею, не раз кривдили й визискували українське населення.

Та поляки не здавались. Вони використовували невдоволення широких народніх мас з насильств московських військ, а разом з тим невдоволення старого й нового українського панства із скасування привілеїв. Польський король, заплісуючи очі на остаточне відділення Пруссії від Польщі, кинувся на Україну; запропонував Б. Хмельницькому й козацтву прилучити Україну до Польщі на правах автономії. Та козацтво на це не пішло: "нехай, мовляло, наперед королівство польське віддасть козакам . . . Львів, Ярослав, Перемишль . . . хай поляки зрічуться всіх претенсій до Руси, бо поляк і спокій на Руси вкупі перебувати не можуть." (Кубаля: "Война Швеца", стор. 303.)

Проте по смерті Б. Хмельницького польські намовлювання відновились. Новий гетьман І. Виговський під натиском українського панства, що мріяло про поворот йому попередніх привілеїв, почав навіть переговори з поляками.

Року 1658 козацька рада під його проводом у Гадячі, вислухавши промову польського посла Беншовського, який не пожалів чорних фарб для змалювання небезпеки від спілки з Московщиною та ясних фарб для спілки з Польщею, — згодилася навіть на спілку з Польщею. Але народ, памятаючи добре всі страхиття попереднього польського панування на Україні, не пішов за Виговським. Хоч Виговському пощастило за допомогою поляків вигнати р. 1659 московські залоги з України (бо народ не хотів і московської “опіки”, як і польської), хоч польський сойм і король прийняли “гадяцькі пакти” та прислали “затяжні” війська на поміч Виговському, — проте народ, обурений поведінкою польських військ в Ніжині, Чернігові, Борзні і т. д., — повстав проти Виговського і за допомогою Запоріжжя скинув його з гетьманства та обрав гетьманом Юрія Хмельницького.

Виговський утік в Польщу. За допомогою польського короля, який призначив Виговського “воеводою київським”, — тобто воеводою землі, яка до Польщі вже не належала — Виговський на чолі польського війська вирушив на Україну. Та “союзники”-поляки, боячись будь якого скріплення української сили, в той же час помагали Павлові Тетері оповістити себе гетьманом України, а в слід за тим сами вирушили на Україну під проводом короля. Розпочалася велика колотнеча.

За гетьманство змагалися як противники Польщі під проводом Ю. Хмельницького, запоріжського кошового І. Сірка, родичів Хмельницького Я. Сомка, І. Золотаренка та інших, що кожен мав свої цілі, так і прихильники Польщі під проводом І. Виговського, П. Тетері, М. Ханенка, що також мали різні цілі. Противникам Польщі, що закріпилися на Лівобережжю, допомагали москалі; прихильникам Польщі, що гніздилися на Правобережжю — поляки. Україна поділилася на два табори: лівобережний — москвофільський та правобережний — полонофільський. Обидва вибірали собі своїх окремих гетьманів. В той час, як поляки підтримували Виговського, а потім Тетерю, москалі допомагали Ю. Хмельницькому, Сомкові, Золотаренкові, а потім Брюховецькому.

В цій колотнечі поляки, побоюючись І. Виговського, як розумнішого за П. Тетерю, підступом захопили його у в'язницю, засудили військовим судом на смерть за “намовлювання козаків до Москви” й р. 1664 розстріляли. “Панська ласка до порога”.

Вслід за тим розстріляли вони й найславнішого козацького полковника Богуна, який хоча й воював з Московщиною, але не признавав польської опіки.

За це польський король обдарував пана Чарнецького — виконавця тих розстрілів — Київським воєвідством. Та не довелось Чарнецькому довго панувати, бо розлютований народ р. 1665 прогнав з України не лише поляків, а й нового гетьмана, якого вони підтримували, — Павла Тетерю. Мусів бідолаха тікати в Польщу.

Гетьманом України р. 1665 обрано Петра Дорошенка. Дорошенко щиро взявся до обеднання українського суспільства й скріплення незалежності України, як від Московщини, так і Польщі. З тією метою вступив навіть у союз з турками. Боячись, що це покладе край польським та московським зазіханням на Україну, Польща й Московщина р. 1667 підписали угоду в Андрусові про розділ України між собою: Польща признала Московщині право на Лівобережжя, а Московщина Польщі — на Правобережжя. Так обидва “союзники” показали своє дійсне обличчя.

Народ український з тим однак не примирився. Десять літ невпинно воював з Польщею й Московщиною під проводом П. Дорошенка за свою самостійність. Та врешті Дорошенко, знесилений нерівною боротьбою на два боки, внутрішньою руйною та хижакством нових “союзників”-турків, що р. 1672 захопили Поділля, зрікся р. 1676 гетьманства на користь І. Самойловича, якого обрано гетьманом за допомогою Москви. Після того Лівобережжя залишилося в союзі з Московщиною; Правобережжя — спершу все, а потім лише Поділля — залишилося в руках турків, а Київщину з р. 1681 по договору турків і татар з Московщиною оповіщено “пустелею”.

Договір той використали поляки. Знаючи, що київські простори пустелею влягати не можуть, король Ян Собіський добув р. 1685 соймову ухвалу, що бере під свою опіку всіх козаків, які оселяться на землях колишніх полків Чигиринського, Корсунського, Канівського, Білоцерковського та Уманського і признають гетьманом того, кого призначить польський уряд.

Кріпаки з Полісся, Волині, Галичини, що підлягали Польщі, щоб позбутися польської панщини, переселялися на вище зазначені простори й записувались в козаки. Так здобували

свободу. Також з Лівобережжя, де гетьман І. Мазепа почав заводити теж панщину, маси населення посунули на "вольности" і швидко колонізували спустошену Київщину, до якої не заглядали ні москалі ні турки.

Польський король призначив гетьманом Правобережжя полковника Самуся; дійсним же провідником тамтешнього козацтва став хвастівський полковник Семен Палій.

Як тільки Київщина заселилась і почала відживати від попередньої руїни, з Польщі стали наїздити польські пани й одбирати від поселенців землі та інші маєтки. Поселенці-козаки противились тому. Року 1697 поляки обрали своїм королем німецького герцога з Сас, Августа II. Під його проводом польський сойм року 1699 розпустив козацьке військо. Козаки підняли повстання й вигнали польські війська з Правобережжя. Гетьман Самусь після кількालітньої боротьби з Польщею передав права на Правобережню Україну лівобережному гетьманові І. Мазепі. Вся Україна об'єдналась в руках одного гетьмана Івана Мазепи.

Навала шведського короля Карла XII на Польщу й Московщину викликала спілку останніх. Московський цар Петро I переміг р. 1709 Карла XII та українського гетьмана І. Мазепу, але й сам був розгромлений турками на ріці Пруті року 1711. Після того видав наказа, яким усе Правобережжя, окрім Київа, віддав полякам за їх поміч в боротьбі з шведами й турками. На Лівобережжю залишилася ще якийсь час обмежена козацька республіка з гетьманом І. Скоропадським на чолі під протекторатом московського уряду.

Польські пани, як і раніш, розхватували українські землі на Правобережжю (Київщина, Волинь, Поділля), скасували попередні "свободи", запровадили панщину, стали силою навертати український люд на католицтво й польщизну. Українців знов позбавлено всіх політичних прав; їх не пускали в сойми, суди, адміністрацію. Кепкували з віри, знущались над православним духовенством. Польські ксьондзи та єзуїти запроваджували польські школи, в яких асимілювали українських дітей.

Українське населення мусіло тікати від польських утисків у ліси, де гуртувалося у військові ватаги, які час-від-часу нападали на польських насильників, пускали їх маєтки з димом. Цих народніх местників прозвано "гайдамаками". Вперше вони появилися на Поділлі, але згодом розійшлися по всьому

Правобережжю. Польське панство тримало для боротьби з ними постійно велике надвірне військо. Проте гайдамаки розросли інколи до великих розмірів і виганяли польських панів з низки міст. Деколи їм помагало й Запоріжжя.

Особливо зростало гайдамацтво в часи внутрішніх польських заворушень, коли один польський табор боровся з другим. Так, наприклад, року 1738, в час боротьби прихильників Ст. Лещинського з прихильниками Августа III, гайдамацьке повстання під проводом полковника Верлана охопило все Поділля. Тільки поміч московських військ полякам змусила Верлана втікти у Молдаву.

Року 1750 гайдамаки спалили Умань, погромили Винницю, Ляличів, опанували всю Брацлавщину.

Найбільше повстання українського народу під проводом гайдамацьких ватажків М. Залізняка та І. Гонти проти Польщі відбулося року 1768. Про це співається в народніх піснях так:

Ой ви ляшки та недовірки,
годі вже панувати:
недалеко іде Гонта —
дасться він вам знати.
Збунтувалась Україна,
попи і дяки;
погинули в Україні
жиди й поляки.

(М. Максимович: Українські народні пісні.)

Максим козак Залізник,
козак з Запорожжя,
як виїхав на Вкраїну,
як повная рожа.
Зібрав війська сорок тисяч
в місті Жаботині,
обступили город Умань
у ідній годині.

(М. Лисенко: Українські народні пісні.)

Прогнавши польське військо з Правобережжя, гайдамаки оповістили його самостійною республікою й обрали гетьманом М. Залізняка.

Та завдяки двоїстій політиці Московщини, що боялася скріплення України, і московській допомозі, пощастило полякам вернутися назад.

Московське військо, що допомагало коханцеві Катерини

II, Станиславові Понятовському, сісти королем польським, прикинувшись союзником українських повстанців, підступом захопило в полон їх старшину з М. Залізняком та І. Гонтою на чолі, роззброїло й розігнало повстанців, М. Залізняка заслано на Сибір, а Гонту видано полякам, які його люто скарали.

ВИГИХАННЯ ПОЛЯКІВ З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Егоїстична політика ледачого, нездібного до творчої праці польського панства, оперта лише на хижацьких зазіханнях до завойовання й визиску слабших сусідів та власних працюючих верств народу, без всякого бажання ставити рішучий опір німецькій навалі й московським зазіханням; езуїтське загравання з німцями й москалями; обірання на польський престол то саксонських герцогів, то московських попихачів, — все це довело Польську Річ Посполиту до внутрішнього розкладу й занепаду. Таке її становище використали якраз ті самі сусіди, до яких вона залицялася, а які тільки й чигали на її ослаблення — німці й москалі.

Року 1772 Прусія, Австрія й Росія, порозумівшись між собою, поділили Польщу. Одібрали від неї решту Прус, Білорусь й Галичину. Першу прилучили до Німеччини, другу — до Московщини, третю — до Австро-Угорщини. “Якою мірою Польща міряла, такою й їй одміряли.”

Вслід за тим скріплена Московщина під проводом німкини цариці Катерини II знищила в роках 1775-83 автономну Українську Козацьку Республіку й обернула Україну в звичайну московську провінцію. А року 1793 разом з своїми німецькими одноплемінцями знов поділила Польщу й прилучила до Московщини решту українських земель, а саме Полісся, Волинь і Поділля.

Розділ Польщі був другим (після створення Української Козацької Республіки року 1648) важнішим актом — вигнання поляків з України, і не з українською метою, не українськими силами і не на українську користь. Замість поляків на українських землях розсілися, з одного боку, москалі, а з другого — німці.

Кількість польського посідання і впливу на місцеве життя значно зменшилась; на Правобережжі московський уряд конфіскував значну кількість маєтків польських панів, які брали активну участь в повстанні року 1795; закрито багато польських католицьких монастирів; конфісковано їх майно й пере-

дано його православним церквам, а врешті скасовано і польські школи.

Московщина й Австро-Угорщина, одібравши українські землі від Польщі й притлумлюючи там польський політичний вплив, все ж таки не одібрали від польського панства права на приватне володіння ними, не позбавили того панства попередніх соціально-економічних прав і привілеїв. Навпаки: залишили їм ті привілеї, щоб одвернути польську шляхту від змагання до своєї держави. Польське панство в цілому, хоч і втратило свою державу, але не втратило своїх маєтків та привілеїв. Змінилися держави, та не змінилося соціально-економічне панування польського панства над українським покріпаченим народом. Останній мусів і далі робити панщину на польських панів, тільки в інших державах. Українська народня пісня розповідає про це так:

“Була Польща, була Польща, та стала Росня;
не одбуде син за батька, а батько за сина.

Ой поїхав батько орать, а син волочити,
його донька коханочка тютюни садити.”

“У неділю пораненьку до церковки дзвонять,
десятники з отаманом на панщину гонять.”

“Сини з ціпом, сини з ціпом, а батько з косою,
стара ж мати на лан жати разом із дочкою.”

“А ті ж то отамани мають в пана ласку,
з чоловіка штани деруть, а з жінки запаску.”

(Гр. Наш — Історія України в народніх думках та піснях.)

Тому гайдамаччина на українських землях хоч і зменшилась, але не зникла. В роках 1830-х уславився на Поділлі Кармелюк, так оспіваний в народній пісні:

Хлопці, не зівайте!
За Сибіром сонце сходить!
Та на мене, Кармелюка,
Всю надію майте.
Вбогі люде, вбогі люде,
Скрізь вас, люде, бачу.
Як згадаю вашу муку,
Сам гірко заплачу.
Куди піду, подивлюся —
Скрізь багач панує,
У розкошах превеликих
І днює й ноче.

Убогому ж нещасному
 Тяжкая робота,
 А ще грішая неправда
 Та вічна скорбота.
 Я багатих обдираю,
 Вбогих наділяю,
 І так гроші поділивши,
 Сам гріха не маю.

(Гр. Наш — Історія України в народніх думках та піснях.)

Між українським народом і поляками залишилася стара прірва, бо не зважаючи на те, що ті й другі опинилися під чужими державними режимами, поляки не переставали визискувати українців і змагатися до захоплення їх посідання. Та й уряди московський, а особливо австро-угорський прихильніше ставилися до поляків, ніж до українців. Знали, що поляки на українських землях такі самі зайти, як і вони, а тому об'єднувались з ними проти історичного господаря тих земель — українського народу. Через те соціальна ненависть українського покріпаченого народу до польських панів не вицухала і при всякій нагоді виявлялася виразно.

БОРотьБА З ПОЛЬСЬКИМИ ПРИВІЛЕЯМИ В ГАЛИЧИНІ

Після розділу Польщі року 1772 Галичину адміністративно злучено з польською Краківщиною в один коронний край “королівство Галичина й Володимирія з великим князівством Краківським та князівствами Освецімським і Заторським”, якому дано автономні права, окремого намісника й сойм. Владу фактично залишено в руках польського панства. Проте самий уже перехід Галичини під ліберальніший режим Австро-Угорщини позначився проявами національної свідомости українського народу. Користуючись реформами “просвітньої доби”, населення Галичини заводило замість польської та латинської мови “русинське язичіє” не лише в духовних семінарах Ужгороду (1775) та Львова (1783), а й по багатьох народніх школах; виступило в оборону своїх національних інтересів у культурі, господарстві й політиці. Досить пригадати діяльність “Перемишлянського товариства священників” (1816), що піклувалося про заведення “язичія” до народніх шкіл, та діяльність “Дякоучительського Інституту” в Перемишлі (1817), що виготовляв учителів “рідним язичієм” для тих шкіл. Все це виразно виявило свідоме бажання русинського населення

Галичини відмежуватися від поляків. “Русини” піднялися проти чужої польської культури, проти залишення в Галичині попереднього польсько-магватського режиму, проти відновлення польської державности. Не тільки народні маси, що безпосередньо відчували соціяльний гніт польського насильства, а й молода русинська інтелігенція не пішла за польськими гаслами повстання р. 1830-31.

“Справа польського повстання р. 1830-31, як свідчать тогочасники, зустріла серед русько-української молоді в духовних семінаріях у Львові й Відні побіч горячих прихильників також не менш горячих противників”, які складали й розповсюджували про польське повстання тільки насмішливі пісні, як, наприклад, “кто лях, ма страх” і т. д. Культурно-національні будителі українського народу М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич (“Руська трійця”), видавши “Русалку Дністрову” р. 1837, розпочала нову еру національної боротьби українського населення Галичини за свою мову, землю, самоуправу.

Німці р. 1848, змагаючись до свого обеднання й боячись перешкод з боку Росії, щоб відгородити себе від останньої, висунули проект створення незалежної Польщі. Пруський король гукав до берлінських маніфестантів, які звільнили з в'язниць поляків, засуджених за змову р. 1846, “нехай живе Польща”. Тоді говорилося, що Познань має залишитися при Пруссії лише з доброї волі, під протекторатом пруського короля. В Познані орел польський зайняв місце пруського; там теж зорганізовано було тимчасову польську гвардію, а всі уряди обсаджено поляками. Польські патріоти писали з Німеччини до своїх земляків, що “не можна описати, як німці симпатизують і сприяють полякам; нехай тільки москаль переступить границю, то всі німці повстануть і разом з нами битимуться за свою і нашу свободу.” В той час народ український рішуче став проти жадання відновити польську державу на українських землях. Широкі українські народні маси, що “виплили на верх з революції; найбільш упосліджені й поневолені суспільні раби мужики й національні раби русини, діставши можливість обізватися за свої права, за свою правду”, — разом з своїм проводом, що згуртувався в “Головну Руську Народню Раду”, твердо заявили: “Ми русини галицькі належимо до великого руського народу, котрий одним язиком говорить і 15 мільонів виносить, з котрого півтретя мільона землю га-

лицьку замешкує. Той народ був колись самодільний, рівнявся в славі найможнішим народам Європи, мав свій письменний язик, свої власні установи, своїх власних князів"; а тому "польська революція не повинна відбуватися на українських землях на шкоду українському народу." (І. Заневич, "Життя й слово", 1895.)

Народ український в Галичині зажадав власної самоуправи: шкіл, адміністрації й суду в рідній мові, обсадження адміністративних і судових посад своїми людьми і т. п.

Поляки того не признали. Пробували організувати через "Руський Собор" "покірних русинів". Та не пощастило. Русини зібрали свої військові відділи національної гвардії й разом з австрійським урядом вдарили на польських повстанців, бо не хотіли відновлення польської держави.

Правда, Габсбурги теж русинів обдурили. Пообіцяли автономію Східній Галичині, а як тільки приборкали поляків, враз з ними погодилися й цісарським патентом з р. 1861 злучили Східну й Західну Галичину в один край зі спільним соймом у Львові. Дали полякам виборчі привілеї й обсадили всю галицьку адміністрацію поляками.

Польська шляхта, користуючись своїм становищем, одібрала силою й безправством від українських селян ліси й пасовиська, які припали сільським громадам після скасування панщини. Польські суди стали на сторону польських панів, а не українських селян. Поверх 30,000 процесів вирішено на користь польських панів. Сотні тисяч гектарів лісів і пасовиськ "законним" способом пограбовано в українського працюючого люду й передано польському панству.

Не кращі відносини залишилися й на Дніпрянщині. Польські поміщики не переставали визискувати українських селян. Тому коли р. 1863 поляки розпочали повстання проти московської держави й хотіли повернути до свого руху Правобережну Україну, "українські селяне поставились цілком вороже до того руху. На Волині повстання було справою тільки певної частини польської шляхти, а народ український поставився до того вороже; на Поділлю не рушила навіть шляхта, а на Київщині, де гурток польської університетської молоді почав читати селянам маніфеста народньої польської влади, селяне села Соловіївки одних забили, а других арештували й віддали владі, яка заслала їх на Сибір." (Ян Фрідберг, "Зарис Гісторії Польські", ст. 398.)

В Галичині польське становище особливо скріпилося з р. 1866, коли Габсбурги, розгромлені Прусією, щоб приборкати визвольні змагання австрійських народів та задержати свій консервативно-клерикальний абсолютизм, звернулися за підтримкою до польської шляхти. Остання заявила цісареві: “При тобі, найясніший пане, стоїмо й стояти будемо.” За це цісар дав їй концесію на Галичину. Призначив намісником Галичини польського магната графа Голуховського. Всю адміністрацію, суд, школи, самоуправу і т. п. віддав в руки поляків. В австрійському міністерстві завше бувало кілька поляків, а окрім того поляк-міністер для Галичини.

Та це вже не спинило національного розвитку українського народу. Хоч і помалу, але певними кроками пішов він уперед, одбиваючи від поляків крок за кроком те, що йому належить. Розпочалося п'ятидесятилітнє пекло польсько-українського “братерства”.

Польська шляхта з міщанством, підтримувана Габсбургами, як реакційно-консервативна підпора абсолютизму, люто наступала, а українці, спіраючись лише на розвиток власних поступових народніх сил, боронилися й випихали польські привілеї та свавільство з українських земель.

Шляхецько-міщанський шовінізм поляків при допомозі “виборчої арифметики” та надуживань польської адміністрації захопив у свої руки львівський краєвий сойм і полонізував Галичину: р. 1866 шляхта в соймі здеклярувала *gente Ruthenus, natione Polonus* (граф Грохольський); відмовила субсидії “русинському театрові”, а дала польському, хоч українські послы заявили, що “русько-український народ бере участь в тягарах, а тому й до користей має право (О. Лозинський); склала закони про заведення польської мови в школах і урядах Галичини та відкинула вимогу українських послів про рівноправство української мови з польською. Українські послы запротестували демонстративним покиненням сойму. Заявили при тім: “краще розійтися й працювати кожен для свого народу” (О. Лозинський), бо “народ руський (український) живе, жити хоче й жити буде”, а “боронити нашого права є святым обов'язком кожного доброго русина” (С. Качала). Польська більшість, не зважаючи на те, незаконно прийняла без другого й третього читання “закон” про польську мову в школах Галичини. А скарги русинів до цісаря з вимогою не стверджувати беззаконства та запровадити рівноправство

“руської мови” й окреме національне заступництво хоч в церковних справах залишилося без уваги. Цісар підтримував польську шляхту, бо польська шляхта підтримувала цісаря.

Польську мову запроваджено р. 1866 в Галичині беззаконно як урядову. Нове жадання українських послів у соймі р. 1867 про урівноправнення з нею мови української в школах, судах, адміністрації і т. п., було таксамо нахабно одкинута польською більшістю, як і раніш. Українцям не залишалось нічого іншого, як покинути ворожий сойм, що вони й зробили.

З того часу не залишилося жадних надій на можливість порозуміння з поляками. Поляки змагали не до установаження добросусідських відносин з українським народом на його землі, а до повного підпорядкування його собі. Навіть коли під натиском ліберального руху центральний австро-угорський уряд заявив р. 1871 про бажання, щоб львівський університет став “огнищем науки в мовах обох народів” — поляки всякими способами перешкоджали здійсненню цього. В соймі фальшиво декламували р. 1881 устами соймового маршалка, буцім то “руський язык — світла пам'ятка Люблинської унії та Городенського трактату — позискав рівночасно з польським язиком належне йому становище” (Н. Зибликевич), а в дійсності гнали його з сойму, школи й урядів та насилали на Галичину езуїтів, щоб асимілювали українську молодь.

Притиснуті насильствами, українці тісніше згуртувалися й голосніше зажадали здійснення своїх прав. Року 1885 створили “Руську Народню Раду”, яка відновила вимоги “Головної Руської Ради” з р. 1848. В першу чергу здекларувала, що метою її є “розвій руської народности, як самостійної славянської народности, незалежної від польської й російської через переведення в діло призначеної їй конституцією рівноправности, оборону прав руського народу і попирання його інтересів та змагань у всіх політичних, культурних, суспільних і економічних відносинах.” Далі зажадала поділу Галичини на Східню — українську, й Західню — польську, та розпочала боротьбу за українські гімназії.

Розвиток українського радикального руху налякав польську шляхту й змусив її зробити в кінці 1880-х років через намісника С. Бадені фальшиві заяви про бажання порозуміння з українцями. Кілька років жувалася жуйка про “нову еру”, та врешті р. 1894 найбільші українські “угодовці” сконстату-

вали в соймі устами Ю. Романчука, що “пожадана згода обох народів не наступила”. Чому? Бо поляки, замість порозумітися з українцями, надумалися винищити їх репресіями. Пізніше вони зарядили підчас виборів до галицького сойму р. 1895 та особливо р. 1897 нечуваний терор. Жандарі зброєю розганяли передвиборчі й виборчі зібрання українських селян: 29 поранили, 9 забили на смерть, а поверх 800 арештували й закинули до вязниць. Навіть поляки, соціялісти, не могли промовчати. Прислали пожертви на поміч родинам забитих і заявили, що “панування польської меншости над руською (українською) більшістю не моральне” і “не дасться затримати без війська та жандармерії”. А український народ відповів на репресії вибухом нових масових жадань поділу Галичини, злуки Галичини з Буковиною в один край, заведення українських шкіл, університету й загального рівного виборчого права. Українська Радикальна Партія р. 1895 заявила, що “здійснення усіх її соціялістичних ідеалів можливе тільки при повній самостійности політичній русько-українського народу”, а українська національно-демократична партія р. 1899 теж оповістила, що “остаточною метою наших народніх змагань є дійти до того, щоб цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну й політичну самостійність та зеднався з часом в одноцільний національний організм”.

Року 1901 поверх 800 петицій пішло до уряду з жаданням університету й виборчої реформи.

Того ж року 440 українських студентів демонстративно покинули львівський університет, жадаючи заснування українського, і розїхалися вчитися по інших університетах Європи, найбільше до Праги. Не зважаючи на те, польська більшість в соймі р. 1903 відмовила українській більшості в краю заснувати на державний кошт хоч би української гімназії, а р. 1904 розпустила українські спортові товариства “Січ”, розіслала по селах жандарів та військо для арешту селян, які немов би то робили під проводом радикала К. Трильовського (організатора “Січей”) “бунт гуцулів”. На українські вимоги загального виборчого права й нового шкільного закону, піднесені делегацією до цісаря та народніми вічачами, в яких брали участь десятки тисяч народу, польські студенти відповіли кривавим нападом на українських студентів, а польська адміністрація залила українські села р. 1906 жандармами та військом; арештувала, била, ранила й забивала на смерть учасників віч.

Всі протести українців проти насильств польської адміністрації (в тім числі й демонстративні виходи з сойму) пропадали марно. Товста панська шкура не відчувала нічого. Польські уряди карали не польських напасників, а українських захистників. В боротьбі за університет р. 1907 арештовано й закинуто до в'язниці коло 100 українських студентів; польські студенти збройно нападали на українських; польська професура маніфестувала "польський характер" львівського університету. Українські професори відповіли жаданням виділення українських кафедр в окремий український університет, а послы у віденському парламенті зробили демонстрацію. Підчас виборів до парламенту в 1907 році повторився попередній терор польської адміністрації супроти українців: 20 селян ранено, а 4 забито. Не зважаючи на те, українці досягли на виборах надзвичайного успіху: 27 послів з Галичини і 5 з Буковини супроти попередніх 8. На польські насильства відповіли: 1. утворенням в парламенті єдиного руського клубу, спільного навіть з москвофілами, які признали в парламенті "існування окремої малоруської нації та потребу оборони її інтересів для самостійного розвитку"; 2. вимогою злуки Східної Галичини з Буковиною в окрему "руську провінцію" з окремим соймом; 3. протестом у віденському парламенті проти злочинств галицької адміністрації (тоді вперше в стінах австрійського парламенту залунав український національний гимн "Ще не вмерла Україна"); 4. відмовою українських студентів складати приречення польською мовою.

Все це змусило навіть австрійського прем'єра Бека заявити 26-го жовтня 1907 року в парламенті, що центральний уряд визнає вагу українського питання й "хоче тим зайнятися, як належить"; зобов'язує галицького намісника видати наказ до властей про однакове трактування обох народів; дозволить заведення нових українських гімназій та кафедр на університеті, як етап до створення українського університету, дозволить концесію українцям на заснування власного земельного гіпотечного банку і т. п.

Отже: німці уступили, а поляки . . . робили своє далі. В той час, як Австрія запровадила вже загальне й рівне виборче право до парламенту, польська шляхта прикладала всіх зусиль, щоб не допустити здійснення цього права в Галичині при виборах до ~~красового~~ сойму. Хотіла затримати свої фєвдальні привілеї. Не тільки не згоджувалась на реформу виборчого

права, а ще й збільшила терор на виборах до сойму р. 1908. Жандарі багнетами закололи на передвиборчому зібранні в селі Коропці селянського провідника Марка Каганця, а видатний польський письменник Генрик Сенкевич допустився публичної образи українських студентів, що голодували у в'язниці, за що навіть віденський суд признав Г. Сенкевича винним. Тоді студент М. Січинський застрілив головного організатора проти-українського терору в Галичині, намісника графа А. Потоцького (поляка): “за народні кривди, за смерть Каганця”, як сказав на допиті.

Польські вуличні погроми українців у Львові не настрашили останніх. Українські послы в парламенті заявили, що “міністер внутрішніх справ є співзлочинцем того, що діється в Галичині, бо боронив галицьку адміністрацію” (Гр. Цеглинський); заявили, що “М. Січинський метився за кривди народу, бо кожен нарід має право боротися з насильниками революційною тактикою” (К. Трильовський); а нарід цей “називаємо українсько-руський, бо найбільше його живе в Україні; не відрікаємося і ніколи не відречемося вашої України, яку любимо так щиро, як ви (поляки) Варшаву й Познань” (К. Левицький).

Зріст українських політичних сил, загальна місцева й світова суспільна опінія та натиск центрального уряду врешті змусили польську шляхту трохи податися: митрополитові А. Шептицькому дано місце заступника краевого маршалка, а українцям дозволено відкрити в Вишніці нову українську гімназію. Про те режиму не порушено. Про виборчу реформу й зміну шкільної системи поляки й слухати не хотіли. Українські внески з цією метою цинічно одкидали, як в соймі, так і в парламенті. Тоді українці вхопилися нового способу боротьби — обструкцій в соймі і парламенті. Центральний уряд, рятуючи себе, кинув українцям концесію виплати зисків з хліборобського торгу Галичини з Румунією й Балканами, безпосередньо українському товариству “Сільський Господар” (1909), а не краювому представництву; дав місце віцепрезидента в палаті послів (Ю. Романчук) та призначив А. Шептицького до палати панів.

Поляки ж на жадні уступки в режимі не йшли. Проект виборчої реформи рішуче відкидали, університету не дозволяли. Польське студентство стріляло (1909 р.) на українських студентів і забило у львівському університеті студента А. Коц-

ка. Польський учитель в селі Жулині забив українського школяра І. Коханчика за те, що не хотів молитися по польськи.

На це українці устами др. Е. Петрушевича в соймовій промові р. 1910 заявили полякам: "Віддайте нам наше право! Уступайтесь звідцільа, бо це наше місце! Ми викличемо вам тут у соймі та в цілім народі таку бурю, від якої вам стане лячно навіть за плечима армії . . . нема виборчої реформи — не буде й засідання."

Стук пультів, свист пицалок, вереск дудок та інших музичних інструментів протягом десяти днів не давав змоги соймові обміркувати будь якої справи. А весь край лунав кличами: "На віча! На збори! Нехай живе загальне, рівне, безпосереднє, таємне голосування до краевого сойму! Нехай живе український університет!"

Польська ж шляхта та міщанство вкривали далі імя польського народу ганьбою. Противилися виборчій реформі. Коли вона існувала вже по всій Австро-Угорщині, поляки не допускали її тільки в Галичині. Знали, що з її приходом впаде їх безжурне панування. Прийде до влади хазяїн землі української — український народ. Тому видавали протиреформні "законои", обминаючи українців, порушуючи приписані законом формальности законодавства. Та нові вибори до парламенту р. 1911 піднесли знов українців. Вони здобули 29 послів. В тім числі 5 "буковинців".

Радикали в "Тромадському Голосі" р. 1911 заявили: "Ми радикали стоїмо твердо за незалежність України. Ми хочемо, щоб наш український народ здобув собі як найскорше самостійну державу." В соймі відновились обструкції: "Не уступимо з поля бою, поки не поставлено буде на обміркування виборчої реформи." З сойму перенесено обструкції до парламенту. Українці вимагали 30% мандатів у Галичині до сойму та заведення одномандатових округ. Австро-угорський прем'єр Штірк, боячись внутрішніх заворушень та міжнароднього скандалу, натиснув на поляків і заявив, що "більшість польського кола годиться на заснування українського університету у Львові, а уряд подасть свій проєкт в цій справі." Поляки не піддалися. Вислали до Відня протиукраїнські делегації, організували "боювки", які нападали на українців у Львові. Уряд викручувався. Під натиском нових українських обструкцій в парламенті та по всіх комісіях уряд знов урочисто заявив, що "український університет буде організова-

ний". Приобіцяв навіть спеціальне письмо цісаря в цій справі. Та й тут обдурив: обіцянки не виконав.

Тільки ускладнення міжнародної ситуації: організація українців на полі культурному, господарському й політичному; поширення мілітарних настроїв серед української молоді; організація спортивно-мілітарних товариств Січ, Січові Стрільці і т. п., а особливо нова перемога українців на виборах до галицького сойму р. 1913 (не зважаючи на ввесь адміністраційний терор, українці відібрали в поляків 10 мандатів і провели 31 своїх послів), та нові галасливі обструкції в парламенті, що тягнулися тижнями, змусили австрійський уряд натиснути на поляків так, щоб останні врешті поступилися своїми привілеями перед законними вимогами українців.

На початку р. 1914 польська шляхта й міщанство, розбиті й притиснуті українцями зо всіх боків, згодилися на компроміс у справі виборчої реформи та українського університету. Сойм ухвалив реформу краевого статуту та виборчої системи на засадах загального, безпосереднього й таємного голосування, але по національних куріях, з тим однак, що польська курія матиме право виставляти своїх кандидатів лише в тих округах, де українців менше 65%. Поруч з цим забезпечено право українцям на участь в краєвому управлінні.

Здійснити однак цього не довелося. Світова війна повернула все в інший бік. Поляки використали збройну перевагу, щоб силою одняти назад все, що уступили українцям внаслідок їх невпинної 50-літньої боротьби.

ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ

Протягом світової війни поляки облесливо крутилися між Австро-Угорщиною, Німеччиною й Росією. Австро-Угорщина цілком їм довіряла й залишала їх панамі Галичини. Українцям хоча й обіцяла утворення автономного українського краю, але обіцянки не додержала. 4-го листопада 1916 року несподівано разом з Німеччиною видала цісарську грамоту про створення польського королівства та про розширення разом з тим автономії Галичини "з правом самостійного улаштування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілоти держави та її користи".

Українцям таке розширення автономії було не на руку, бо робилося без їх участі, коштом їх інтересів для збільшення польських вигод. Та протести їх проти цього жадного успіху

не мали, хоч вони й виставили в поле для захисту Австро-Угорщини свої добровільні війська під назвою Українських Січових Стрільців.

Російська революція року 1917 спричинилася до створення на Дніпрянщині самостійної Української Народньої Республіки зі столицею в Києві та самостійної польської держави в межах “конгресівки” зі столицею у Варшаві. Польська шляхта в Галичині заговорила про прилучення до польської держави й Галичини.

Українська парламентарна репрезентація устами д-ра Е. Петрушевича заложила 19-го грудня 1917 “святоче застереження і як найсильніший протест проти того, щоб хоч би кусень української землі (Галичина), як українських земель взагалі міг бути відданий майбутній польській державі”. Вона домогалася “реститувати староукраїнське королівство галицько-володимирське і разом з українською північною Буковиною і евентуально також іншими українськими областями монархії влучити як окремий державний організм в загальнодержавний звязок”.

Австро-угорська влада не звернула на те жадної уваги. Поляки на її очах уперто підготовляли прилучення Галичини до польської держави. Тому, коли почався розпад Австро-Угорщини, українська парламентарна репрезентація устами д-ра Е. Петрушевича заявила 4-го жовтня 1918, що коли Австрія “не захоче перевести поділу Галичини”, то українці будуть боротися за “прилучення всіх українських земель в австро-угорській державі до української держави”, що утворилася на Дніпрі.

8-го жовтня 1918 Польська Регенційна Рада у Варшаві, створена центральними державами як найвищий орган проголошеної ними польської держави, видала маніфест до польського народу про “утворення незалежної держави, яка обняла би всі польські землі”. Поляки заявили, що до цієї держави мають належати й усі українські землі, що були тоді під Австро-Угорщиною (Галичина, Холмщина й інші).

12-го жовтня польські послы до віденського парламенту з усієї Галичини заявили цісареві Карлові, що відходять до польської держави.

Українці ж у відповідь на маніфест 10-го жовтня про перебудову Австрії на засадах самоозначення народів та на заяву поляків про прилучення всієї Галичини до новоутвореної

Польщі склали 18-го жовтня у Львові Українську Національну Раду, яка маніфестом до народу заявила, що “українська національна територія (Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містом Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини) уконстатуується отсим як українська держава”.

Поляки знехтували заяву українців і призначили на 1-го листопада 1918 року перебрання польською державою влади в Галичині від тогочасного австрійського намісника Гуйна. Українці попередили їх. Зробили це в ночі на 1-го листопада. Того ж 1 листопада видали маніфест Української Національної Ради, який оповістив, що волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії українська держава, яку означено як “самостійну Західно-Українську Народню Республіку”, де “всім громадянам без різниці народности і віроісповідання заporučається громадянську, національну й віроісповідну рівноправність”, і закликається “національні меншости української держави — поляків, жидів, німців — вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради”, що “обняла владу в столичнім місті Львові і на цілій території української держави.”

13-го листопада Українська Національна Рада видала “тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель”. В той же час Українська Національна Рада вислала делегатів на Дніпрянську Україну для переговорів з тамтешньою українською владою про злучення Галичини з Дніпрянщиною в єдину соборону самостійну українську державу.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНЬКА ВІЙНА В РР. 1918-20

Поляки не примирилися з тим, щоб українськими землями в Галичині, Холмщині, Підляшші, Поліссі та ін., розпоряджалася самостійна українська держава, складена з рівноправних українців, поляків, жидів і німців. Рішили сами самочинно взискувати українські землі та їх народ. Тому розпочали війну з новоутвореною українською державою.

Того ж таки 1-го листопада 1918 польські військові організації у Львові підняли повстання проти української влади, а польська держава негайно вислала на поміч їм великі військові сили.

За дипломатичною, фінансовою та військовою допомогою Франції полякам пощастило перемогти українців. Польські легіони, створені у Франції для боротьби з Німеччиною, під проводом генерала Галлера, кинуті було на українців. Вони й рішили долю Галичини. Генерал Галлер, вступивши 30-го травня 1919 у Львів, заявив: “Як птахи з далеких країв прилетіли ми до вас, щоб в цім місті звити гніздо, з якого полетимо далі на схід, щоб там означити кордони нашої держави.”

У Львові заборонено було всі прояви українського життя: часописи, школи, товариства. Пограбовано й секвестровано українські бібліотеки, архіви, господарські кооперативи й інші товариства, як “Сільський Господар”, “Союз господарсько-торгових спілок” і т. п.; реквіровано будинки українських установ, шкіл та інші. Тюрми переповнено українцями, яких мучили голодом і биттям. Всю визначнішу українську інтелігенцію інтерновано.

Коли ж скріплена народом українська армія розпочала була новий наступ на поляків, щоб одібрати Львів, держави антанти зажадали від українців завішення зброї, пропонуючи своє посередництво для мирових переговорів.

16-го червня між польською й українською арміями підписано “договір в справі спинення воєнних операцій”. Поляки використали це для відпочинку й підтягнення нових сил. А Найвища Мирова Рада Антанти та її союзників, обдурена й налякана поляками, буцім то українці є большевиками, ухвалила 25-го червня 1919, що “польське правительство уповноважується окупувати своїми військовими силами Східну Галичину аж по Збруч”. Для того йому дано право ужити й далі армію Галлера. Разом з тим зазначено, що: 1. “Польське правительство мусить запоручити по змозі автономію цієї території, як також політичну, релігійну й особисту свободу населення”, та 2. що “умова буде в останній інстанції спиратися на праві самоозначення населення Східної Галичини щодо його державної приналежності”, а “час цього рішення буде означено головними союзними і приналежними до союзу державами або тим органом, який вони до цього уповноважать”.

На підставі цього Генеральний Секретаріят мирової конференції повідомив українську владу, що “щоб охоронити особисту безпечність і маєток мирного населення Східної Галичини перед звірствами большевицьких банд, Найвища Рада уповноважила провідників польської республіки продовжити

свої операції аж по ріку Збруч”, з тим однак, що “це уповноваження ніяк не торкається рішень, які Найвища Рада думає видати в справі політичного становища Галичини”.

Уряд УНР склав гострого протеста проти рішення Найвищої Ради, вказав на те, що жадних большевицьких банд в Галичині не було й немає, а українська армія охороняла все мирне населення Галичини як проти большевиків, так і проти поляків, що своїми звірствами супроти мирного українського й жидівського населення далеко перейшли большевицькі банди.

А тому, що Українська Народня Республіка не мала сил, щоб одночасого вести війну проти московських большевиків і поляків, українська галицька армія мусіла 16-19 липня 1919 відступити за ріку Збруч.

Галичина перейшла в верховне розпорядження державантанти, а фактично її окупувала Польща.

ПОЛЬСЬКІ ЗВІРСТВА ПІДЧАС ВІЙНИ З УКРАЇНЦЯМИ

Поляки не лише воювали з українцями за владу в Галичині, а й просто їх винищували. Про це яскраво свідчать факти польських насильств над мирним українським населенням, списані з показанням місць, імен, дат в “Кривавій книзі”, виданій урядом Західно-Української Народної Республіки у Відні 1919 року.

Всі страхиття світової війни й свавільства австро-мадярської солдатески бліднуть перед ними. Не менш 100,000 мирних українських громадян різного віку й полу закинута було до в'язниць та інтернаційних таборів. Всі визначніші українські громадські діячі — послі, професори університету й середніх шкіл, учителі, адвокати, нотарі, лікарі, інженіри, священники, черниці, різного роду урядовці; жінки, дівчата, діти, старики, були посаджені за ґрати. Самих священників поперх 1000. Поведінка німецьких та московських військ в Галичині підчас світової війни в порівнанні з поведінкою польських жовнірів та легіонерів була ангельською. Польські вояки не лише грабували, що попало, а свідомо люто мучили мирне населення: мучили при трусах, арештах, перегонах і просто при випадкових зустрічах. Били, обдирали й грабували (Зборів, Котівка, Яворів, Путятинці, Махнів та більше 40 інших сел); били крісами, плювали в лице, гвалтували жінок і дівчат (Винники, Різуні, Піддубці, Махнів), звязували дітям руки й

гнали пастися (Ганевичі), били нагаями навіть війтів (Грабишин), здирали з полонених одержу й забирали гроші (Геродок); в Гриневі побили вагітну жінку крісами по животі, так що вона в безтямі породила мертву дитину з розбитою головою й синяками на тілі; в Долішній Посаді легіоністи відрубали хлопцеві руки й викололи очі; в Дрогобичі побили вагітну жінку О. Криську, а коли впала, штовхали й кричали: “Вставай, шельмо! Маєш Україну!”

Коло залізничої станиці Острів польські легіонери облили 10 українських полонених бензиною й запалили, внаслідок чого кількох з них загинуло; в Нагуевичах польські жандарі звели всім мужчинам у віці 18—60 літ лягти на землю коло церкви, а сами топтали їх чобітьми, били нагаями й прикладами крісів, а коли котрий хотів утікати — стріляли; в Поручині польські жандарі на жадання посесорки Ванди Білінської запрягли 8 українських селян до плуга, а 4 жінок до борони і таким способом обробляли землю; в Тернополі побили 80-літнього старця за те, що не хотів танцювати з їх наказу на вулиці; в Трускавці жандарі побили Андрія Біласа, різали йому шкіру на підшвах ніг, вбивали цвяхи в підшви; в Якстаничах змушували побитих ставати на коліна й цілувати нагая; в Махові легіоністи здирали з людей одержу, змушували дівчас роздягатися до гола і знущалися з них; більше ніж в 30 селах спалили людям хати, а в деяких по кілька десятків (Бортятин — 96, Коблянська Воля — 27, Новосілки — 30, Путятинці — 27, Семоки — 37, Черче — 21 і т. д.); пограбували гроші, церковні річі, хрести і т. п., та обезчестили церкви в 11 селах; в Никловичах, Домарижі й Бикові обернули церкви на виходки; у Вислоку Великім польські легіонери пограбували церкву, убралися в священничу одерж, танцювали по церкві, співаючи “Вічну пам'ять” Україні.

В пастирському листі всіх українських єпископів від 26-го вересня 1919 зазначається, що “тисячі невинних жертв мучиться по в'язницях, голодують і зносять найнеможливіші фізичні і моральні терпіння. Убивств і рабунків не карається. П'ять священників вбито, сотки ув'язнено або заслано, церкви й монастирі вграбовано, майже всі парохії осталися без душпастирів” і т. п.

Єпископові Коциловському підчас трусу приставляли пістоля до грудей і напаскудили в гостинній салі на столі людським калом; митрополита А. Шептицького конфінували.

Мало того. Мирне населення розстрілювали скрізь без жадного суду.

В Солотвині, в лісі, біля села Прислопи, застрілив польський командант, поручник 6 компанії 30 полку піхоти, Підвисоцький, 10-го червня 1919 без доходжень і суду (по дорозі на переслухання) 66-літнього члена українського правительства, державного секретаря (міністра) земельних справ і бувшого австрійського радника двора, інженера Михайла Мартинця, професора Івана Сілецького і адвоката Василя Падоха. Злочинець хвалився опісля, що застрілив власною рукою “гайдамацького міністра”. (“Кривава книга”, ст. 8.)

В Збаражі польські жовніри поломили руки, розбили голову й помасакрували все тіло Микиті Івашкевичові, а після застрілили, пограбувавши батька його на 34,000 корон. (т. с., ст. 11.) В Квасенині стрілив польський вахмайстер жандармерії Кита без причини на українського селянина Івана Маценка, поцілів його в голову, а опісля добив прикладом кріса, кажучи: “Хцял мець Україне, бендзе йон мял на другім сьвеце”. (ст. 12.) В Побережу замордували польські жовніри господарів Івана Біляна і Стаха Матія, розпоровши їм живіт і видираючи кишки. (ст. 16.) В Посаді Горішній польські жовніри замучили на смерть 17-літнього Ю. Требуха: обтяли носа, вуха, язик, викололи очі й оскальпували. (ст. 20.) В Любачеві застрілили поляки без доходжень і причини 7 полонених; в Золочеві — 14, в Добромілі — 18. В Монастирисках 18-го червня 1919 арештували на приказ команди українського пароха о. Захарія Підляшецького (73-літнього старця) та його сотруди́ника і так їх мучили і тортурували, обливаючи окропом, бючи прикладами крісів по голові, що аж розчерепили їм голови, так що вплив мозок; врешті доби́ли крісами. (ст. 14.) В Стрию заарештували польські вояки 22-го травня 1919 пароха О. Нижанківського, українського композитора й заступника повітового маршалка, вивели в поле і без доходження звеліли стати на коліна, сказали “молись, попе” і застрілили, а тіло покинули в полі. (ст. 17.) В Кільчицях порубали польські жовніри 3 жінок і ще живими закопали в землю. В Княжім мості польські жовніри так побили Марію Помірکو, вагітну 40-літню жінку, що її тіло кусками відпадало. Через п'ять день померла.

В Корнях польські жовніри спалили село, а коли одна жінка з дитиною на руках просила, щоб її хати не палили,

польський жовнір вбив її дитину прикладом крісу, а її саму поранив багнетом. В Хворосткові замордували поляки 19-літню вагітну жінку українського старшини Р. Максимчука.

В Черняві навіть в час перемиря залога польського панцирного поїзду ч. 3 пограбувала село й замордувала Марію Васьо (58 літ), Марію Троняк (56 літ), а Катерину Фаріон (30 літ), яка лежала в пологах, пострілила. (ст. 18.)

Не тільки українців мордували, а й їх прихильників. В Керниці польські жовніри на приказ команданта закололи жида багнетами, що служив в українському війську. (ст. 12.)

В Слобідці лісній (повіт Коломия) вимордували польські жовніри з дивізії генерала Желіговського в червні 1919 около 28 українських і жидівських родин, а в рільничій школі вбили 4 учеників, академиків, Розенберга, Баля, Прессера і Злочовера, що ствердила міжнародна комісія.

В Чорнокінцях поляки замордували жида Фінка за те, що його два сини служили в українській армії; спершу відтяли йому пальці, опісля викрутили руки, а через тиждень розстріляли. (ст. 19.)

Не тільки вояки й цивільні, але й духовні мучили українців. В Коломиї польський священник (катехит) Клюс стріляв на українців і захочував недолітків, щоб стріляли також. (ст. 1.2)

Протягом років 1918-19 польські війська та польські легіоністи без жадного суду 1) розстріляли 3 священників, 2 війтів, 7 цивільних інтелігентів, 93 полонених українців в 28 різних місцях; 81 селян в 31 селах, 18 жінок в 7 різних селах, 11 дітей в 8 селах; 2) забили, повісили й замучили на смерть 4 священників, 4 цивільних інтелігентів, 24 полонених в 10 місцях, 73 селян в 14 селах, 13 жінок в 5 селах, 10 дітей в 7 селах.

Отже: позбавлено життя 2 війтів, 7 священників, 11 цивільних інтелігентів, 117 полонених в 38 місцях, 154 селян в 45 селах, 31 жінок, 21 дітей. Всього в 86 місцях 355 осіб мирного населення. Це тільки тих, що занотовано, а скільки їх не занотовано?

Та найбільшим проявом свідомої польської лютости супроти українців були табори полонених та інтернованих. Там українців вишищували з холодною розміркованістю, систематично: голодом, холодом, невимовно тяжкими гігієнічними умовами й хворобами. Нераз до того робили ще й безпри-

чинні масові погроми українців. Закидали людей в табори без жадної провини, суду чи хоч би переслухання. Тримали до схочу або до смерти.

В таборі Домбю 1919 року кожного дня вмірало 30—40 людей, в Берестю й Пикчуличах по 50, в Стршалкові — від 50 до 100.

Польський соціалістичний часопис “Роботнік” в числі від 16-го жовтня 1919 між іншим писав: “Табор для полонених в Берестю Литовським — це гидь, це ганьба для польської держави. . . . Нар немає . . . про солому нема й мови; долівку (на якій сплять) вистеляють полонені бадиллям та бодачам. Вікон немає. Одвірки понижені. Ці умови з голодуванням, якого розміри більшали ізза крадіжки військових функціонерів (кількох офіцерів і підфіцерів, які тепер сидять в тюрмі, спроневірило около пів міліона марок) витворили з табору полонених прямо табор трупів. Два місяці тому з табору, що числив 6,000 полонених, виносили кожного дня 50—100 трупів. Розпаношилася тоді й дизентерія, що вбивала виголоднілих. В одному місці при епідемічному шпиталі трупи лежали около трьох тижнів непохованими, так що щурі їх пообгризали. . . . А живі бьются і вивертають цих, що товпляться коло кухні над викиненою жовнірами лущпиною. Їдять чорні ягоди з дикого бозу, навіть траву. Вибирають нестравлені зерна з кінських випадків і печуть їх з лущпинами. Вночі тремтять від холоду, бо тільки нужденне лахміття і власна шкіра криє їх кости. Вогню розкласти не можна, бо жовніри розганяють кольбами. Бють здорово: Однако довго не поживе.’ Є такі, що просять: ‘вбий паночку, остогидло голодувати’. Від ударів кількох умерло. Заслабі були, не видержали. Познаньчик плутоновий постійно ходить з палкою, бе, де попаде: по голові, по очах. Кільком очі повибивав. Кілька з розпуки кинулися в Буг, кілька підрізали горло. Страшно.”

Так “брати” поляки, використовуючи поміч культурної Європи, винищували українців. І все це діялося не в передісторичних часах дикунства, не в X—XI віці, коли поляки ледви вилазили з своїх лісів на світ божий; навіть не в XIII—XV віках, коли запоморочені ненажерливою шляхтою й католицтвом вперше пхалися на українські землі! Ні, все це діялося в двадцятому столітті, коли на чолі стояли соціалісти (Й. Пілсудскі), світові мистці (Падеревскі), професори й інші

“висококультурні” люде. Коли Краків, Львів, Варшава й Познань хвасталися польськими університетами.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПЕРЕМИРЯ 1919 РОКУ

Непосильна боротьба на три фронти — з червоною й білою Московщиною та Польщею — заставила обоє українських правительств шукати військового перемир'я з Польщею. Його заключено в Варшаві 1-го вересня 1919 року. З української сторони перемир'я підписала делегація, зложена з військових представників обох правительств, а саме: “полковника генерального штабу Ліпка, як голови; сотника Шманецького (галицького війська), сотника Рудського, сотника Луцького і сотника Магальяса (галицького війська), а з боку польського — генер. поручника Тшасна-Дуського, як голови; капітана генерального штабу Відмана, поручника Бернацкого, поручника Галядника, поручника Вельovejського” (М. Лозинський — Галичина, ст. 186). Перемир'я, підписане на 30 день, продовжувалося потім аж до підписання миру.

Величезна пошесть тифу, що переполовинила українську армію, недостача зброї, одяжі і харчів, змусила обезсилені галицькі відділи підписати 24-го жовтня—19-го листопада 1919 року замирення і з білою московською армією генерала Денікіна, а потім і з московською большевицькою армією. Уряд ЗУНР на чолі з диктатором Е. Петрушевичем покинув 15-го листопада українські землі й виїхав за кордон, а уряд УНР 17-го листопада залишив Камянець і стиснувся з військами на невеличкому клапті Волині. Камянець по умові з урядом УНР заняли польські війська.

Війна з поляками припинилася. Обидва українські уряди вислали до Варшави спільну дипломатичну місію для вироблення її підписання умов миру.

Польське громадянство поставилося до української справи з великим застереженням або просто негативно.

Польські соціялісти (ППС) визнавали самостійність для Дніпрянської України; що ж стосується Східної Галичини, то думки поділялися: одні стояли за поворот її українській державі; другі — за прилучення до Польщі; треті — за вирішення її долі плебісцитом у спірних округах. Людовці (селянські партії Стапінського й Вітоса) подібно ставилися до української самостійности на Дніпрі, але рішуче доводили необхідність прилучення Східної Галичини до Польщі на правах про-

вінції з окремою автономною самоуправою. Ліберально-буржуазні кола, визнаючи самостійність на Дніпрі, дивилися на Галичину як на невідлучну частину Польщі, здобуту польською кровю та зусиллями польських “носіїв культури”; згоджувалися тільки на задоволення українських культурно-національних потреб.

Праві ж течії, які складали значну більшість польського суспільства (народові демократи, християнські демократи, група “Пяст” та інші) весь український рух трактували як “гайдамацький”, який треба поборювати й нищити всіма силами скрізь і завше. Східну Галичину вважали законною здобичею польської колонізації й військовим захопленням, а всю Україну — простором для польських імперіялістичних апетитів і предметом переговорів з Росією (червоною й чорною) для обопільного розділу поміж собою. (О. Доценко, Літопись Української Революції, т. II, кн. 5, ст. 18-19.)

Націонал-демократи й консерватори отверто агітували за те, щоб польський уряд коштом України помирився з Денікіним, а ліберали до цього прислухалися.

Польські поміщики з України вимагали відшкодування за маєтки й залишення їх прав на землю.

Польський уряд, використовуючи тяжке положення української армії, затиснутої внаслідок обезсилення тифом, браком зброї, набоїв, харчу, одержі і т. п., між трьома противниками — польською, большевицькою та денікінською арміями — заявив, що “основною умовою налагодження приязних відносин між Україною й Польщею мусить бути заява, якою українське правительтво зречеться в користь Польщі Галичини і тих західних земель Великої України, які лежать на північ від Галичини”. (М. Лозинський, Галичина, ст. 200.)

Українська дипломатична місія в Річі Посполитій Польській, складена із дніпрянів А. Левицького, Л. Михайлова, П. Понятенка, Б. Ржепецького, та галичан д-ра С. Витвицького, д-ра А. Горбачевського та д-ра М. Новаківського, окремим актом заявила, що “репрезентує одну владу соборної України” і виробила проєкт декларації щодо умов миру, в основі якої було сказано:

Український уряд декларує: 1) Що територія УНР має бути установлена, виходячи з етнографічних, економічних і стратегічних міркувань, а також сучасного політичного становища, — з такими кордонами: починаючи від Чорного Моря по річці Дністру і від Дністра по північ і захід по старому

кордону, який лежав між бувшою Австро-Угорською та бувшою Російською Імперіями. Кордон Української Держави на території бувшої Російської Імперії має пройти на схід від ріки Західного Бугу, однак остаточне установлення лінії кордону на західно-північній Волині залежатиме від вирішення Мірової Конференції в Парижі. Далі на півночі, сході і півдні кордон буде встановлено після опанування відповідних частин території українським військом і відповідних переговорів з заінтересованими державами.

2) Національно-культурні права, які Уряд УНР забезпечує на території України громадянам польської національності, — повинні бути надані в межах Річі Посполитої Польської громадянам національності української і навідворот. Політичне становище Східної Галичини — розв'язується Польським Урядом в порозумінню з представниками українського народу, мешкаючого в тій провінції.

3) Остаточне вирішення складного земельного питання в напрямку справедливості і заспокоєння широких народніх мас — буде переведено через Всеукраїнський Установчий Парламент, обраний на підставі загального, демократичного, без ріжниць національності, для всіх рівного права виборчого і таємного голосування. На час від менту заключення і підписання між Україною й Польщею умов згоди і до викликання Уставодавчого Парламенту — юридичне положення землевласників польської національності на Україні регулюється на підставі осібного погодження між Українським і Польським Урядами.

Поляки на це не погодилися. Використовуючи тяжке становище українського уряду, зважаючи на те, що в нього й грошей нема і скоро їх не може бути; армія небоєздатна, зтомлена, гола й боса; спочивати не дає ворог, а одягнути нема змоги за браком коштів (з листа прем'єра І. Мазепи до голови української місії А. Левицького від 27-го листопада 1919 року); порушуючи перемир'я роззброєнням українських відділів де можна; відмовившись продовжити перемир'я й загрожуючи переходом в наступ проти українських військ, притиснутих большевиками й денікінцями до польських позицій, — використовуючи це все, поляки змусили частину української дипломатичної місії підписати 2-го грудня декларацію польському урядові, в якій артикул I сформуловано було вже так:

1) Що територія Української Народньої Республіки має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по річці Дністру і від Дністра між Польщею а Україною по річці Збручу. Далі кордон Української Народньої Республіки на території бувшої Російської Імперії має

пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення того кордону залежатиме від вирішення Мирової Конференції в Парижі. Далі на півночі, сході й півдні кордон буде встановлений після опанування відповідних частин території українськими військами і відповідних переговорів з заінтересованими державами.

Решта артикулу сформулована була як і раніше.

Декларація означала зречення Галичини й Волині в користь Польщі.

Галицькі члени місії, др. С. Витвицький, др. А. Горбачевський, др. М. Новаківський та наддніпрянець соціаліст-революціонер П. Мшанецький заявили протест проти цієї декларації й вийшли зі складу місії. П. Мшанецький заявив, що "декларація значно відступає від директив українського уряду"; точка про Галичину "цілковито шкідлива для загальноукраїнської справи"; точка про земельне питання також відступає від директив українського уряду й "остаточно здискредитує усю українську ідею в очах українських мас, головно селянства". "Підписуючи декларацію, ми, мовляв, робимо злочинство".

Галицькі члени місії вказали на те, що декларація по суті може "вбити життя новонародженої молоді Галицької Держави, а разом з нею знівечити всю українську державну будову". Окрім того вона є "неважною з огляду на безправність і з форми", бо "по статуту місії кожна заява від неї політичного змісту, щоб стала важною, мусить бути підписана всіма членами місії"; неважна й у змісті, бо автори її "розпорядилися чужим добром".

Вслід за тим і члени Української Національної Ради, зібравшись під головуванням д-ра Петрушевича у Відні в днях 9-17 грудня, ухвалили, що

однодушним змаганням всего українського народу, без ріжниць партій і областей, є: сполучення всіх українських земель в одній самостійній і суверенній українській державі; що натомість всяке розділювання українських земель та прилучування їх частин до інших держав вважають шкідним для українського державного права, як також взагалі для будучности українського народу, — та що Українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом злучитися в тій державно-правній формації, яку виборє собі український народ в отсій світовій війні.

Тому склали проти декларації 2-го грудня рішучий протест.

Поведінка поляків відносно українців після подання української декларації зовсім не змінилася. Польські війська й уряди, заступаючи по умові з українським урядом ті українські землі, з яких останній відступав під натиском армій Денікіна й большевиків, поводитися там не як союзники, а як середньовічні завойовники.

Адютант С. Петлюри, О. Доценко, в “Літопису Української Революції” описує це так:

“Рівного, де перебувала Ставка (українська), Штаб групи, правительство (українські), тепер уже не пізнати: повно польських військових, жандарів, поліції; вивіски перемальовані на польські, скрізь чути польську мову. — Швидко все такі поляки це зробили, бо вважали, що там, де вони — все їх.

“Перешкоди та труднощі, які чинили тут поляки, годі описати: кур’єрів (українських) в найліпшому випадку не перепускали, а то арештовували, одбирали кореспонденцію й сажали, куди не треба.

“Розповідали нечувані речі про утиски поляків над українцями — цивільними й військовими; про розстріли й вішання в районі Шепетівки контррозвідкою 13 польської дивізії, в складі якої було багато бувших російських старшин. (ст. 79.)

“Державний інспектор Волинської (української) групи, старшина Черненко, кілька тижнів сидів у підвалах контррозвідки 13 дивізії разом з жінками, у яких одбіралось все, навіть сережки з вух.

“Шерег відділів і груп, які в Борщові, Гусятині і Підволочиську, після попереднього порозуміння з приділеним для звязку з українською владою старшиною польського війська, капітаном Чарноцьким — перейшли на польську територію, щоб або одержати пропуск на Шепетівку і далі, як це було умовлено між дотичними представниками Української і Польської Влади, або одержати від Української Влади інший маршрут, урядовці були оповіщені польськими властями почасти конфінованими, почасти інтернованими.

“Після конфіновання та інтерновання — польські власти почали переводити одбирання майна, яке було при прибувтих. Одбиралось державне майно, що вивезене було для технічних потреб війська, державних установ Української Республіки, а саме: скарбові гроші, телеграфічні, телефонічні апарати, авта, приладдя й частини до авт, канцелярські пишучі машини й інше. При одбиранню державного майна — не завше шанувалась і приватна власність, так що шерег урядовців залишивсь без грошей і потрібних до вжитку річей. Вимоги, аби при одбиранню майна складались акти про те, що і в якій кількості одібрано — залишались без задоволення, бо агенти польської влади відмовлялись або непотрібністю актів, або браком часу на їх складання.

“Високі шепетівські сосни шелестять і своїм шопотом,

котрий чути на цілу Україну, оповідатимуть про число, імена та прізвища наших лицарів, розстріляних та повішених в кінці 1919 та початку 1920 року поляками за те тільки, що вони були козаками української армії. Полягли лицарі взивали за проляту невинну кров помсти кривавої та чинів отвітних. . . . Тільки вікопомний вчинок Польщі на користь України уярмлить ненависть, а й збліднить кривава пімста. . . . А на такі чини Польща не здатна. Та це не буде в інтересах ані Польщі ані України. . . .

“Ненавистю до поляків палають груди українських селян та робітників (в Любарі та в інших місцях), котрі винесли польські інквізиції од руки польського вулана в кінці грудня 1919 року на морозі в 30 градусів на колінах в снігу з одкритою головою для страшних та нелюдських побоїв.

“За що ж їх бито? Чим ці люде провинилися перед поляками? Були вони українцями, а “пан” не терпів цього народа і при кожній нагоді виливав свою злість в дикунський спосіб. Розвалена московська армія ще в 1917 році пограбувала маєтки польських полупанків, а в кінці 1919 року під польськими нагаями мусіли за це відповідати українські селяне. . . .

“Порозуміння могло наступити, але тільки з етнографічною Польщею при умові існування вже могутньої української держави. Навіть і таке порозуміння на початку не було б щирим з обох боків. А що ж можна було говорити про польсько-українське порозуміння в тодішній тяжкій для України ситуації? Наші провідники забули про те, що Польща, захопивши в своє посідання великі українські терени, буде змагатися до обезсилення та розбиття всякої української організації, в тому числі й державної. Дивно було сподіватися від Польщі якоїсь підтримки її ж ворогів. І вона цим шляхом консеквентно йшла на окупованих українських теренах. І з цим Польща не крилася. Тільки наші дипломати цього не добачували, як не добачували й того, що польсько-українська угода була непопулярною в своєму зародку серед загальної української маси.”

Про польську господарку в Кам'янці той же адютант С. Петлюри, сотник О. Доценко, свідчить так:

“17-го листопада 1919 року Кам'янець-Подільський зайняли поляки. ‘Слава Богу, що не денікінці!’ говорили українці. Бо єпископ Пімен і кам'янецькі дами вже зібрали гроші на ікону ‘для зустрічі освободітелів’. Але українці завелися в своїх надіях на поляків. А ‘Слава Богу’ вже на другий день замінилося прокляттями на польські голови.

“Зайнявши Кам'янець, поляки одразу стали й господарювати по своєму. Одразу було заборонено всім виходити на вулицю після 8-ої години. Спасали ситуацію карбованці — до грошей поляки мали великий респект. Вся адміністрація перейшла до поляків — насильно її перебрали. Головноуповно-

важений уряду п. Огієнко був безсилий боротися з польським свавіллям на наших землях. Чужа окупаційна влада в короткий час змагалася все переробити на свій лад.

“Офіційним оповіщенням команданта міста Камянця, останній приєднувався до ‘Матері Польщі’: А далі почався організований гвалт, реквізиції, арешти і труси. . . . Багато урядових та місцевих установ стогнали під польською окупацією. Стогнало й багато урядовців, біженців, робітників культурно-просвітних організацій, члени партій та козаків й старшини армії української. Знищено було всі національні українські ознаки в місті — прапор знятий, вивішено польський — червоно-білий, українські написи замінилися польськими. Тюрми не мали вже місця для арештованих.

“Терпіли всі, терпіло й українське населення.

“В перші ж дні почався дневно-ночний грабїж майна державного, різних організацій і приватного. Забіралось і вивозилось все: цукор, хлїб, військова одїж і амуніція, шкіра, навіть рештки мануфактури і галантерейних товарів. Цей грабїж відбувався не тільки в містах, але і по селах. Грошей не платили, квитків на забране майно теж не видавали. А хто домагався посвідки, то пробував нагаїки польської або прикладу рушницї.

“На Рїздвяні Свята на вулицях Камянця польські жовніри побили до неприємности студента О. за те тільки, що коли його рукою поманив до себе один жовнір, запитав по українськи: “чого ви хочете?” Не вільно було з представниками “всюди пануючої нації” говорити “хлопським ензикем”, цебто українською мовою. Аргументи покоївок і тут на нашій же землі були рїшаючим чинником, як низів, так і верхів окупаційної влади.

“Нагінка йшла на все і всіх. Помешкання Просвіти в Камянці реквіровано. “Кобзарик” Катеринославського видавництва обкроїла гостра польська цензура. За короткий час поляки завісили й “Трудову Громаду”, що виходила в Камянці. Всякі зібрання було заборонено. А нарада, котра мала влаштувати курси для учителів середніх шкіл, поплатилася арештом 8 чоловік як “незаконне зібрання”.

“Невдоволення поляками росло з кожним днем на селах. Селяне почали готуватись до збройного розрахунку. Село Бережанка винищило польський розїзд, як вислід бунту проти реквізицій. Але карна польська експедиція крїваво розправилася з бунтовщиками проти ‘законної влади’, а саме село було спалено до тла.

“‘Пшепусткі’ загалюмували підвоз продуктів до міст. Міста були в беспорядному становищі. Обмін і така-сяка торговля села з містом також припинилися. Цїни на хлїб збільшилися вдвоє (з 14 карб. до 30). За польську марку примусово заставляли платити по 8 карбованців, а за корону 6, а курс був 5 і 4 карбованці.

“Протести не помагали. Поляки грабували далі. В селах

Ісаковці, Лашківці, Гаврилівці та Витківці було забрано все, що попалося під руки. Роздягали й роззували на вулицях людей, бо ці річі були подібні до військових. Протоколів про це не писали жадних."

Головноуповноважений уряд УНР в Кам'янці, І. Огієнко, 5-го грудня так писав головному отаману УНР, голові Ради народніх міністрів і головам надзвичайних місій в Варшаві та Румунії:

"Державне майно поляки увесь час забирають і вивозять з Кам'янця. Силу вже вивезли. Нашу стражу в багатьох місцях познімали і поставили свою; забрано українського майна на мільярди карбованців. На базарах продається теж не мало українського майна польськими жовнірами. Протести мої приймаються чемно, але нічого по них не робиться."

Командантові польської влади він писав так:

"З дня вступу польських військ до Кам'янця-Подільського безупинно провадиться на очах всього населення відбирання польською військовою владою українського державного майна без всякого порозуміння з владою українською. Майно силою розбирається з складів, склепів, з потягів різними польськими особами військовими без опису і без ваги і на взяте майно в більшості не дається ніяких розписок. Забирається майно навіть з урядових інституцій, з Земських Управ. Реквірується все те, що потрібно тільки польській владі: величезні склади, цілі потяги, авта, коні, фіри, телефони і т. п. Таким чином силою взято вже українського державного майна на мільярди карбованців. Одбирання авт навіть у представників Вищої Української Влади стало системою. Арешти і труси роблять без порозуміння з місцевою владою.

"Щоденно з різних місць повіту приходять звістки, що польська влада забирає з склепів, млинів, економій, телефони; з телеграфних станцій, лікарень, шкіл, волосних управ різне майно, не пред'являючи ніяких наказів, не видаючи ніяких розписок і без жадного порозуміння з Українською Владою.

"Про все тут зазначене ласкаво прошу повідомити вищу польську владу."

Подільський комісар повідомляв головноуповноваженого:

"Військове майно цілком забрано чи ще забирається нею, рівно як і те, що було передано цивільним і громадським інституціям. Спирт, цукор, збіжжя, шкіра, все це щодня вивозиться невідомо куди і без дачі яких небудь пояснень у цьому відношенню."

"Арешти провадяться польською владою без жадного контакту з цивільною владою і по невідомих обставинах, як наприклад інтернування Товариша Міністра Освіти Холодного. Перебуваюча в місті Кам'янці польська місія грає ролю якогось політичного відділу, ні від кого незалежного і безапеляційного.

“Труси за зброю, труси селян на ярмарку провадяться польською владою без усякої участі представників цивільної влади, з порушенням елементарних прав громадян.”

Той же уповноважений в листі до А. Левицького з 25-го грудня 1918 писав:

“З державним майном, що залишилося в Камянці, вже покінчено: до ниточки все вивезено, вивезено на мільярди карбованців. Та хіба тільки державне майно, — силу приватного майна заграбовано і вивезено на Скалу-Борщів. Зруйновано все, навіть телефони повітового земства, як і всі приватні, вивезено. Цукру і муки немає, ціни на все пішли страшні. Голод уже дивиться в вічі всім. . . . І все це дякуючи новим хазяїнам. . . .

“Нам зовсім незрозуміла Ваша політика, незрозумілі Ваші вирази, що Уряд приїде до К. (Камянця). Мені офіційно заявлено, що К. і повіт — то Польща і другої влади, крім польської, тут не буде. Чекаємо лише цивільного комісаря, який має приїхати 1-го січня. З його приїздом тут не може бути ніякої іншої влади. Як мені заявлено, земство буде скасовано, інституції урядові теж, урядовці пущені по світу, тільки частина їх, що знає польську мову, буде залишена. . . .

“Ніодна влада не поводитися так з населенням, як тепер. Розправи ніде не знайдеш, кожний робить по своєму. . . . Спочатку я протестував, а тепер перестав.”

В листі уповноваженого з 2-го січня 1920:

“10. Вівіски в Камянці наказано перемалювати на польські. Демократичну Думу розпускають, будуть збирати нову. На чолі Думи повинен бути поляк.

“11. Зараз пішла в Камянці пошесть на викидання українців з помешкань. Дають часу тільки 2-3 години, найбільше добу. Занята вже Фінансова Палата, частина Державного Банку. Обеззброєна варта Державного Банку і Експедиції. Єсть багато викинутих на вулицю.

“15. Сьогодні був заарештований Мійський Голова Климник, але по моєму протесту випущений.”

Польська військова влада скасувала в Камянці й на інших українських землях, які захопила, всі українські уряди. Оповістила, що ті землі “після довгих літ неволі й утиску вертаються назад до матері “Польської Річи Посполитої” (наказ команданта Оцеткевича), наказала вживати польської мови в урядах і оповістила про дальшу польську експанзію на українські землі.

Коли проти того запротестував головноуповноважений уряду УНР, польські військові влади не посоромилися збрехати, що вони все те роблять за згодою голови Директорії, С. Петлюри.

“Телеграми уповноваженого уряду УНР, п. Огієнка, і листи його по призначенню не доходили, а посилені кур’єри — завертались польськими властями назад або арештовувались, а пакети відбирались і розпечатувались.

“Безоглядні реквізиції засобів апровізації, майна і мешкань, контрибуції (в селах Ісаковці, Ляшковці, Гавриловці, Вітковці та інших), арешти громадських, земських діячів — тероризують населення і, як констатує в своїй записці Кам’янецька Повітова Земська Управа, — це все зробило неможливою працю органів земського самоврядування.

“... Військове Командування обеззброїло в місті Кам’янці міліцію, а 26-го грудня м. р. навіть обеззброїло охорону Експедиції Заготовки Державних Паперів.”

Своє вражіння про польське панування в Кам’янці О. Доценко описує так:

“... поляки робили прямо чортове, а не людське діло з нами.

“В дорозі зі мною те ж саме. Прибув до Кам’янця.

“Кам’янця не пізнати. Прапори і написи скрізь польські, на вулицях “цокання”, там ведуть українця зі скованими руками, там більший гурт українців теж під більшою охороною. Не було години в день і в ночі, щоб поляки не робили трусів, арештів. Рідко де побачиш українця, який, як заяць, перебігав десь дорогу і сам ще був невпевнений в тому, чи він уже у в’язниці, чи ще на волі.

“Здійміть кокарду” — говорив мені один знайомий старшина — ‘а то арештують — у нас тут так.’ Все було налякане, та й було чого. А по вулицях Кам’янця цілий день проходили селянські підводи, нагружені цукром, хлібом і другим збіжжам в напрямку до Збруча під більшою польською охороною. За галичанами охотились поляки як за звірями з голонними собаками. Їх уже мало й осталося з переміненими прізвиськами. І тут прислужувались свої ж таки українці.

“Арештовували професорів в кам’янецькому університеті, арештовували студентів-галичан, а з ними разом і наших за ‘кумпанію’.

“Українських старшин роззброювали, здимали кокарди, здимали у громадян українців всякі національні емблеми.

“На власні очі бачив, як жандарми польські здимали національні відзнаки у наших скавтів — хлопчиків років по 7-10 і як останні утікали зі словами “пся морда польська”. Жандарм грозив вистрілити. Такі випадки можна було спостерігати кожного дня.

“Бачив людей, які повтікали з Проскурова, Староконстантинова: там діялось аналогічне з Камінцем. Примара великої історичної Польщі з землями українськими, литовськими й білоруськими, прямування Польщі ‘од моржа до моржа’ з особливою ярістю і лютістю переводилась тут на Україні емісарами польського правительства.

"5-го лютого я був прийнятий на довшій авдієнції прем'єр-міністром І. Мазепою, який (прем'єр) мені розповідав про його роботу на Україні для докладу Головному Отаману. . . .

"В кінці авдієнції п. прем'єр Мазепа сказав: 'Ви знаєте, що я особисто не проти порозуміння з Польщею — я стою і стояв за союз з нею, — про це я писав і Ливицькому і Головному Отаману знав про це, але те, що я тут чую і бачу в Кам'янці, те, що поляки виробляють на занятих ними українських землях, які вони вважають за свої — тяжко відібеться на нас, і ми не зможемо вповні використати в наших державних інтересах майбутню українську згоду. Народ, скоштувавши розкошів польських — грабіжу і розбою серед ночі — є і буде проти них — він повстане збройно проти неоправданих насилувань і це буде обов'язково при їх просовуванні на Україну.

"Ми, Правительство, будемо безсильні щось зробити без підтримки народу і політичних партій. Я вже тепер годжуся з Вами, коли Ви мені на підставі власних спостережень кажете і доводите документально про безвиглядність польсько-українського порозуміння. Ми зараз щиро йдемо до порозуміння з поляками. Все залежить від них.'

"Характерно, що в театрі, підчас урочистої вистави, коли співали українського гімна, заступник команданта капітан Оцеткевич, представник польської влади, демонстративно не встав і сидів в ложі весь час співання гімну, що зробило надзвичайно гнітюче вражіння на доверху переповненої театр.

"На польські свята жандарми та поліцаї польські згонили українських селян нагаями з сіл та хуторів до Кам'янця. Одривали людей од полевих робіт і гнали на свято. А на цім святі українські ж селяне з примусу несли плакати з такими написами: 'Нехай живе конституція 3-го мая', 'Нехай живе Польща од моржа до моржа', а цілим горлом мусіми кричати: 'Нехай живе Польска'. А потім проклинали своїх 'союзників'".

Подібне робилося й по інших місцях. Відділи українських військ несподівано захоплювалися й обеззброювалися. 65 українських старшин, що їхали до місця формування нових українських відділів, були арештовані, посаджені за ґрати й трактовані як полонені. На потяг українського військового міністерства, що з дозволу польської влади спинився в Гусятині, напала польська жандармерія

"... викинула урядовців із речами з вагонів і перетрусила ті речі, при трусі урядовців лапали по кишенях і грабували у декотрих їх дрібні речі: ґетри, тютюн і т. п. Холодна зброя, шкіряні пояси, польові телефони і інше військово-приладдя було одібрано. Також було одібрано друкарські машини, ніби то під охорону команданта міста. В вечері того ж дня, військово-міністерство було посаджено в товарні вагони

на австрійську колію і повезено до Тернополя. Груз, який ішов в військовій вагці, а також панцерник 'Помста', який супроводив вилку військового міністерства, залишили в Гусятині, де зосталась і важка міністерства фінансів. Тої ж ночі якісь польські жовніри чистісенько обібрали вагони й пограбували майно товарних вагонів.

"2-го грудня була взята під польську охорону каса міністерства фінансів з готівкою 2 і одна третя міліонів гривень. Разом з тим поляк-командант заявив мені, що ми інтерновані.

"... польські жовніри 144 пішого стрількового полку в продовж часу з 21-го по 23-го включно, в день і ніч, систематично грабували крам, що належав Кутковецькій Філії Камянецького Союзу Споживчих Товариств."

Голова Камянецької Повітової Управи повідомляв польську владу в Камянці про

"самі головні перешкоди, які польська військова влада поставила для праці самоврядуванню. Реквірувавши під всякими приводами різне майно і тим причинивши міліонів матеріяльні збитки, були вжиті всякі заходи з боку польської військової влади для припинення звязку управи з повітом; забрані телефонні апарати, зруйновані всі приладдя центральної станції, заборонено всякий звязок телефонний зі всіма повітовими установами, забрано весь фураж (мішанка й інше) з продовольчого складу. Брала всі транспортні коні Продовольчого Відділу Повітової Управи, які зостались єдиним засобом для обслуговування медичних участків, для обслуговування страшних пошестних хворіб, від котрих вимирає населення. Це ціла система руйнування повітового господарства, нехтування самими життєвими потребами населення краю.

"Чи відомо польській владі про знущання польських військових осіб і частин над мирним населенням краю? Чи відомо, що по селах чиняться реквізиції збіжжя, продуктів, скотини, живности за платню, яку жовніри самі хочуть признати, а частіше безплатно? Військові особи, що провадять екекуції, дозволяють собі самочинно розправлятися нагаями, шомполами з селянами, та був випадок і з учителем. Бувають випадки знищення майна по школах, які самочинно займаються військовими частинами — палять шкільну мебель, книжки. З перепустками коверзують по шляхах по селах; через місток в селі всякий раз, щоб перейти чи до крамниці, чи до церкви, чи до школи, чи до родини, беруть платню з старого і з малого. По шляху до Камянца спиняють кожного і як нема перепустки, то або зовсім не пускають, або діляться чим захотять з проїзжими — тютюном, молоком чи іншими продуктами, а то і просто грішми. За підводами та кіньми скрізь цілі облави. Селянин боїться чи до міста виїхати, чи до другого села, чи до ліса за дровами, бо зараз коні заберуть і загонять без оброку, без прилагодження на 2-3 дні

військових потреб. Як що дозволяються безплатні ревізії збіжжя, продуктів, майна в установ громадських та в приватних мешканців, то населення потребує якогось зазначення в яких небудь наказах, інакше виникають страшні непорозуміння, що ведуть за собою арешти, розстріли, карні експедиції і т. ін."

Про становище в Новій Ущиці урядовець для особливих доручень Романюк повідомляв губерньського комісара:

"Поводження всіх представників польської влади від старости до останнього жовніра надзвичайно неприхильне до українського народу. Перед Великоднем мав місце слідуючий інцидент . . . з'явилися польські жовніри і почали дуже нечемно вимагати від дружини п. Зновицького, щоб їх було пушено 'до українського комісара', при чім жовніри образливо лаялись. Коли ж їм було заявлено, що п. комісар є хворий та що їх до нього не пустять, то вони побили п. Зновицьку."

"У місті провадиться реєстрація, при чім помітно тиснення, щоб населення визнавало себе як не поляками, то принаймні польськими громадянами."

"Польові роботи селянами майже не провадяться, а як що провадяться, то виключно в ночі, тому що поляки безупинно забирають величезну кількість підвод для натуральної повинності і держать їх по кілька день."

Польські вояки грабували урядове, громадське й приватне майно. Реквірували що хотіли, а ревізійних квитків не давали. Вивозили цукор, спирт.

Масу українських вояків закинуто в інтернаційні табори, де їх винищувалося голодом, хворобами, паразитами.

Спеціальна комісія, яка обіздила ті табори з дозволу польської влади, так описала те, що бачила:

"У Рівному в касарнях є 300 з лишнім людей хворих і видужуючих. На першому поверсі хворі лежать просто на підлозі, не маючи підстілки і укриваються своїм одягом. Лежать один тісно при другому."

"В бараківі мешкає 128 козаків і 7 старшин наддніпрянців, 120 галичан і декілька родин біженців. До виходка провадять по одному чоловікові. Води в бараці нема. Прогульки нема."

"Вмерлих складають на одкритий віз в різні боки головами і, нічим не прикриваючи, одвозять до каплиці, де мерців складають як дрова з розмаху на підлогу. Щоб вкинути в каплицю пізніше привезених, ходять по трупах скинутих раніше. Був час, коли вісімдесять трупів лежало в каплиці протягом цілого місяця. Могили копають круглі і скидають в них трупи без рахунку і без запису. Одна з ям повна трупів числом 30-35 була незасипана на протязі півтора тижня. За-

сипка на деяких з могил не більше чверть аршина товщини. Великих могил є 4 по 35 приблизно трупів, менших по 3-6 трупів, почислити не можна, бо їх уже не зовсім видно, але приблизно є їх до 20. Жадних знаків на цьому полі смерти нема. Хто вкинутий в яму, коли, скільки є в могилі людей — невідомо. Відомости дали сторож цвинтаря і могильщики.

“В Луцьку. Шпиталь для українців улаштований у вязниці. Хворих 207. Хворі лежать на паперових, брудних матрацах з вошами, тісно один при другому. В деяких камерах такий сморід, що трудно витримати.

“Ланцут. Починаючи з другої половини грудня 1919 року становище в таборі військово-полонених значно погіршало. Старшинам і козакам видається неповний раціон страви (півтора оселедця, трохи картоплі і крупи), а замість хліба невелика кількість сухарів.

“Разом з великою недостатчею харчування на збірному пункті панує надзвичайна пошесть плямистого тифу. Щодня вмирає 8-9 чоловік. Лікарської допомоги і ліків бракує. Двіста хворих на тиф лежать один біля другого на голих нарах, частина з хорих роздягнута до гола — чекає, поки білизна проходить через пральню. Хворі покриті паразитами, які переходять з одного на другого. Був випадок, коли з цього бараку винесли мерця, у котрого очей не було видно від паразитів.”

Коло 6000 українських вояків “зразково морилися — мовляв О. Доценко — поляками способом голоду, хворіб та поліцейського режиму в таборах”. “Поляки, мовляв, всюди і скрізь кричать про свою стару культуру, гуманність, справедливість та гостинність”. А де ж вони? — Для українців — “одновічно-історичного ворога” — вони не існують. Для нас консеквенції ясні. (О. Доценко — Літопис Української Революції, ст. 63.)

Українська місія у Варшаві подала польському урядови 5 нот-протестів з приводу польських насильств, а уряд польський ані оком не кліпнув. Свавільно розпорядився на українських землях, хоч

“в силу Декларації, поданої 2-го грудня м. р. уповноваженою на то від Уряду Української Народної Республіки Українською Дипломатичною Місією і прийнятої уповноваженою від Уряду Річі Посполитої Польської — Польською Делегацією, — кордони між Україною з одного боку і з Польщею з другого — зазначені на південному заході по лінії Збруча. На таку лінію кордону Польська Делегація погодилась, отже по зміслу вищезазначеної Декларації Кам'янець-Подільський, як і все українське Поділля, від Збруча належать до території України. Заняття польським військом Кам'янця-Подільського і території навколо нього — зроблено по розпорядженню

Польської Влади на прохання Вищої Військової Влади України, як акт добросусідської допомоги збоку Річі Посполитої Польської Україні в її боротьбі проти спільного ворога.

“Всупереч з таким положенням Українського Поділля взагалі, а міста Камянець зокрема, — Військова Польська Влада, що вступила на Поділля, видає розпорядження публичного характеру, які по своєму змісту рішуче суперечать змістові та духові повищезазначеної Декларації і взагалі всьому напрямкові польсько-українських переговорів між Українською Дипломатичною Місією і Урядом Річі Посполитої Польської в Варшаві.

“Розпорядження тої влади порушують суверенні права України в як найдемонстративніший і як найгвалтовніший спосіб,”

або словами другої ноти:

“1. Частина Українського Поділля, яка зараз занята польським військом з пропозиції Вищого Українського Командування, нерозірвально належить до самостійної Української Народньої Республіки і ні в якому разі не є тереном польської окупації;

“2. Українська Народня Республіка і Річ Посполита Польська знаходяться в стані заприятельних держав і ведуть пертрактації до завязання союзних стосунків, отже жадна сторона не має підстав трактувати майно і населення другої сторони як обекти військової здобичі і ворожих репресій;

“3. Форми відношення, які виявляють польські військові влади до українського державного, громадського та приватного майна і до власників цього майна на Українським Поділлю, нормами міжнародного права осуджуються навіть тоді, коли вони мають місце в окупованих частинах ворожої території.”

Щоб вияснити “непорозуміння”, А. Левицький поїхав 7-го січня 1920 до Й. Пілсудского в Рівне. Та п. Пілсудскі “не мав часу його прийняти” й відїхав до Луцька. А. Левицький за ним. В Луцьку ж картина переїнилася. Аdjутант Пілсудского хотів неясними предложениями повести А. Левицького.

“. . . на урочистий обїд, де мали бути представники польського громадянства, магнати польські, старости, воеводи, ксьондзи, дегенерати-“малороси”, які мали вітати Начальника Панства зприводу приєднання до ‘Мацежи’-Польщі волинських ‘кресів’ під високу руку Й. Пілсудского і, бачите, мав бути там і український міністер, який мусїв вислухувати ‘тости відповідні’ і своєю присутністю, сидючи по правій руці Пілсудского, мав, чи промовляючи, чи сидючи як манекін, проявити солідарність з цим великим для Польщі актом.”

Так докладав пізніше А. Левицький Головному Отаманові С. Петлюрі.

А. Левицький не пішов на обід. Тому й Пілсудскі прийняв його лише у вечері, тільки на 5 хвилин і дуже сухо, не давши жадних розяснень.

С. Петлюра внаслідок того подав Й. Пілсудському окремий меморандум, в якому між іншим писав:

“Не бажаючи допустити ворога України, добровольчеську армію під проводом генерала Денікіна, до окуповання як Камянця, так і інших міст на Поділля, я мав честь звернутися до пана Начальника Панства з проханням зарядити заняття опускаємих українським військом місцевостей польськими військами.

“Я був і є прихильником щирого порозуміння і навязання тісних добросусідських стосунків між сумежними українським і польським народами на підставі їх співділання на ґрунті політичному і економічно-господарському і Український Уряд не мав сумніву в тому, що вступаючи на територію України по запроханню, польські військові відділи і влада — вступають як заприязнені союзники, вступають не з метою окупації і використання тимчасового неладу в рядах оборонців України, а з метою не допустити окупанта на посідаєму Українською Владою територію, з метою дати змогу українському війську і народові подбутися наслідків анархії.”

Тимчасом поляки поводитися на Україні як найгірші завойовники. Пілсудскі уваги на меморандум не звернув. Вершка свого польська приязнь досягла в тому, що “високий комісар польського уряду, п. Мінкевіч, ображений тим, що по його приїзді до Камянця до нього не прийшов з візитом український прем'єр І. Мазепа, нараз заарештував 11-го лютого прем'єра І. Мазепу і міністрів А. Левицького, І. Огієнка, О. Безпалка, Шадлуна та інших. Тільки погроза адютанта Петлюри, О. Доценка, що українські війська з фронту рушать на визволення міністрів, змусила Мінкевіча випустити з арешту українських міністрів, арештованих по підозрінню “в большевизмі”. В той час, як вони збройно воювали з большевиками!

“Був я арештований і судимий ще за царських часів — казав після того А. Левицький. — Ну, так то ж була ‘масляна’. Знав, за що арештований. За ідею. І самопочуття було добре і поводитися з повагою. А тут противно і гнусно. І за що? Чого цим полякам треба? Обчистили нас зовсім та ще й арештовані?” (О. Доценко — Літопис Української Революції, ст. 168.)

А польський уряд вибачився за “непорозуміння” тільки через місяць. Мінкевіч же так і лишився безкарним.

Не тільки польська військова влада, а й “Варшава була дволічною у взаємовідносинах з нашою місією: на словах обіцялося багато, а на ділі робилося зовсім протилежне.” (О. Доценко, ст. 217.)

Не дивно, що після такого польського “братання” все, що могло, стало дивитися в бік, зайнятий більшовиками. “Іду на Україну — писав з того приводу один визначний український діяч. — Коли буде змога, проводитиму культурно-освітню роботу, а як забють більшовики, то краще смерть, ніж польська гостинність.”

Прихильний до українсько-польської політики С. Петлюри. Центральний Комітет Української Соціалістично-Демократичної Робітничої Партії мусів врешті “сконстатувати, що між УНР та Польщею не прийшло ні до політичного, ні до стратегічного порозуміння”.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ “СОЮЗ” 1920 РОКУ

Не зважаючи на виразно виявлену історичну ворожнечу поляків до українців, головний отаман військ УНР, С. Петлюра, бувши одрізаний денікінсько-більшевицькими арміями від уряду УНР та українського війська, яке в той час робило знаменитий зимовий похід в запілля більшовиків і денікінців; почувши, що московське правительство І. Леніна разом з бутафорним у той час “правительством совітської України” Х. Раковського пропонують полякам мир, підписав з польським урядом 22-го квітня 1920 року таку конвенцію:

“Уряд Української Народньої Республіки з одного боку і Уряд Річі Посполитої Польської з боку другого — в глибокому пересвідченню, що кожний нарід посідає природжене право на самоопреділення та окреслення своїх стосунків з сусідами і однаково виходячи з бажання угрунтувати підстави для згідного і приятного співжиття на добро і розвиток обох народів, погодились на слідуючі постанови:

1.

“Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть определені договорами Української Народньої Республіки з її пограничними, з тих сторін сусідами, Річ Посполита Польська визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за верховну Владу Української Народньої Республіки.

2.

“Кордон між Українською Народньою Республікою і Річою

Посполитою Польською встановлюється слідуючий: на північ від річки Дністра вздовж річки Збруча, а далі вздовж бувшого кордону між Австро-Венгрією та Росією до Вишегрудка, а від Вишегрудка на північ через узгір'я Кременецьке, далі по лінії на схід від Здовбунова, потім вздовж східного адміністраційного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністраційної бувшої губернії Мінської, до схрещення його рікою Припятью, а потім Припятью до її устя.

Щодо повітів Рівенського, Дубенського і частини Кременецького, які зараз відходять до Річі Посполитої Польської, то пізніше має наступити стисліше порозуміння.

“Докладне окреслення кордонної лінії повинно бути переведено спеціальною українсько-польською комісією, складеною з відповідних фахівців.

3.

“Уряд польський признає Україні територію на схід від кордону зазначеного в арт. 2 цієї умови, до кордонів Польщі з 1772-го року (передрозборових), які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним.

4.

“Польський уряд зобов'язується не заключати жадних міжнародних умов направлених супроти України; до того ж самого зобов'язується уряд Української Народньої Республіки супроти Річі Посполитої Польської.

5.

“Права національно-культурні, які уряд Української Народньої Республіки забезпечить громадянам польської національності на території Української Народньої Республіки, будуть в неменшій мірі забезпечені громадянам національності української в межах Річі Посполитої Польської і навідворот.

6.

“Заключаються спеціальні економічно-торговельні умови між Українською Народньою Республікою і Річю Посполитою Польською. Аграрна справа на Україні буде розв'язана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національності на Україні — опреділюється згодою між Річю Посполитою Польською і Українською Народньою Республікою.

7.

“Заклучається Військову Конвенцію, що ставить інтегральні частини цієї умови.

8.

“Умова ця зістається таємною. Вона не може бути передана третій стороні чи бути опублікованою нею в цілості чи по часті інакше як тільки за взаємною згодою обох контракуючих сторін, за винятком артикулу 1, який буде оголошено по підписанню цієї умови.

9.

“Умова ця вступає в силу негайно по підписанню її контракуючими сторонами.

“Підписано в Варшаві квітня 21-го 1920 року в двох примірниках, уложених один в мові українській і один в мові польській з застереженням, що вразі сумніву, текст польський буде вважатися за міродайний.

“Оригінал підписали: Керovníк Міністерства Закордонних Справ Української Народньої Республіки, Андрій Лівіцький (в. р.). Керovníк Міністерства Закордонних Справ Річі Посполитої Польської, Ян Домбські (в. р.).

Проти підписання конвенції рішуче протестували дві селянських українських партій: Українська Партія Соціалістів Революціонерів та Українських Хліборобів-Демократів. Інші вагалися. Соціалісти-революціонери після того відмовилися підтримувати уряд УНР й перейшли в рішучу опозицію.

В слід за підписанням польсько-української конвенції українські війська разом з польськими розпочали наступ на большевиків і 8-го травня заняли вже Київ.

Та не довго там задержалися. Поляки своєю поведінкою на Україні самі собі викопали яму. Заявляючи на словах про поміч Україні проти московсько-большевицької навали, в дійсності використовували тільки український протибольшевицький рух, щоб відновити кордони Польщі з року 1772: “од моржа до моржа”. За польською армією йшла жандармерія, польська адміністрація й польські землевласники, які повертаючись у свої маєтки, безсудними розстрілами селян відновляли польський стан посідання.

Бсе українське нищилося як большевицьке. Найсвідоміші українські селяне розстрілювалися без жадного суду за “большевизм”. Досить пригадати розстріли цілої групи українських селян в селі Купині, що належали до української організації ще за царських часів.

До Кам'янця після повороту туди української влади щоденно прибували з провінції десятки й сотки українських делегацій, особливо селянських, з проханням захистити від лютого свавільства “союзників”. Та всі зусилля українського уряду на чолі з С. Петлюрою в цьому напрямі не мали жадного успіху. Поляки почували себе панамі. Всупереч вимогам С. Петлюри безглуздо жорстоко роззброїли всі три червоні бригади Української Галицької Армії, що 25-го квітня, почувши про українсько-польський наступ на Київ, покинули большевиків і перейшли на бік української армії під проводом С. Петлюри.

Протягом чотирьох днів підступно роззброїли цю міцну

українську боєву одиницю, стрільців частинами розпустили по домах, а старшин закинули в табори полонених у Тухолі, Домбю, Вадовицях і т. п., де виморювали їх голодом і пошестями. Без порозуміння з українським урядом видали розпорядження про одміну земельного закона, ухваленого Трудовим Конгресом, та про негайний поворот землі польським поміщикам. Польська жандармерія обсадила українські міста й села й розпоряджалася там, як середньовічні турки в завойованих країнах. Вся українська адміністрація, що не потунала польському свавільству, усувалася й замінювалася іншою, переважно польською. На українські землі налетіла згряя “кресових діячів”, які святкували “поворот кресів до матері Польщі” й запроваджували там різні польські організації, установи, школи, відділи “кресової сторожі” і т. п.

З українським населенням поляки скрізь поводитися безпардонно. В Камянці, наприклад, де був і український уряд, для жандармського ротмістра, його слуги та пса реквірували три кімнати й кухню в заступника українського міністра освіти Н. Григорієва, а його самого хворого, з дружиною й дитиною запхнули в дві тісні кімнати. Коли ж Н. Григорієв пробував протестувати, то польський старшина загрожував забити його на місці за “гайдамацький опір польській державній владі”.

З реквірованих кімнат польський жандармський ротмістр повикидав мебель, бо привіз свою: ліжка, дивани, шафи, столи, буфети, ванни, навіть спеціальне ліжко для пса. (Так ішла польська шляхта в похід.)

Грабіжі, насильства, безсудні розстріли, спалення цілих сел — стали звичайним явищем на українській території, занятій “союзним” військом.

Український повітовий комісар Липовеччини, М. Скидан, так описує їх господарювання на Липовеччині:

“Польською дивізією в районі Липовця командував поміщик з Поділля, генерал Дрогачевскі. Війська склалися з ‘познанчиків’ і частиною з ‘конгресівців’. Скарг з боку населення не порахувати. Реквізиція худоби, свиней і овець провадилася насильно, часто без залишення жадних розписок, під загрозою і т. п. . . . В Липовці польські війська знищили волосну управу. Всі акти й папери буквально знищили. . . .”

“Особливо грабували в час відступу. Відступаючі війська хватили підводи й вивозили все, що тільки було цінного.” (Збірки матеріалів Національного Музею-Архіву в Празі.)

Помішник начальника Сквирського повіту М. Нагірний пише: "Наше найголовніше завдання було боротьба із грабунком польської армії. Якась пасолода була в поляків грабити все, що бачили, а найбільше у селян. Ніяких ордерів, ніяких записок не лишали. Ми радили старостам громад самим списувати акти про такі 'реквізиції'. І цих протоколів щоденно надходило до нас цілі гори. . . . У мене, представника влади, пограбували пару моїх власних коней. . . . З українською владою поляки не рахувались. . . . А в час відступу виявили себе страхонудами. Доводилось самочинно перебірати на себе ролю впорядчика порядку і з револьвером в руках заставляти польських старшин повертатися на свої місця."

Грабіж збільшився. "Поляки в час відступу найліпше проявили себе як грабіжники. На моїх очах старшина забрав єдиного коня в господаря, що переховував його під землею, в копанці. Дядько упав до ніг старшини, цілував його чоботи; плакав, як мала дитина. Казав, що викохав цього коня ще з лошатка. Ховав од большевиків у землянці. Все господарство, всенський маєток — то був цей маленький кінь. Просили старшину не тільки я, а всі, хто був з нами, всі українці. Та дарма! Ні за що, ні на які прохання не піддався й такий коня не повернув. Забрав." (Матеріяли Українського Національного Музею-Архіву в Празі.)

Тому не дивно, що настрої населення і провідних українських кол до поляків змінився.

Наскільки раніш нетерпляче чекало українське населення польського війська з українським для усунення денікінсько-большевицьких свавільств, настільки люто тепер обурилося проти нього. В таємному підпільному контакті об'єдналися всі українські суспільні верстви, всі майже партії та громадські організації. Факт, що деякі органи земської самоуправи давали грошеву поміч українським не лише соціялістам-революціонерам, а навіть українським комуністам для організації повстань проти польської влади, жандармерії і т. п.

Розв'язка однак прийшла з іншого боку. Поляки, сміливі й переможні на українських землях за плечима української армії, не встояли проти большевицької навали на своїх власних польських землях, де їх не захищав спереду мур українського війська та українських селянських повстанців. Кинулись тікати до Варшави, оголили лівий фронт і тим змусили й українську армію відступити аж за Збруч.

В тих обставинах більшість українських партій, уряду, громадянства й військо рішуче висловилося проти дальшої співпраці з поляками. Та С. Петлюра, підтриманий Й. Пілсудским, зробив державний переворот: зломив основні закони Української Народньої Республіки про державний устрій, зрікся демократії, усунув од влади Директорію та попередній демократичний уряд, оповістив себе — Головного Отамана армії УНР — верховною владою України, видав нові закони про державний устрій, самочинно склав свій новий уряд і разом з ним повів далі політику співпраці з поляками. Поляки ж і його швидко зрадили.

Всупереч українським проектам продовжити боротьбу з большевицькою Московщиною, поляки підписали з Совітською Росією перемир'я, а потім і Ризький мир, яким всупереч протестів українців поділилися українськими землями з Совітською Московщиною: Галичину, Полісся, Холмщину й Підляша оповістили прилученими до Польщі, а решту — признали Совітській Московщині.

Українське військо, полишене без зброї й набоїв само на себе, не могло довго стояти проти московських большевиків. С. Петлюра з цього приводу писав А. Левицькому 28-го листопада 1920 року:

“Фактично від менту наших самостійних операцій наша армія не мала досить набоїв; і коли б навіть перші кроки сутічок з большевиками були для нас щасливими, все одно дальший вислід боротьби з противником, значно переважачим нашу армію, був би для нас лихим.” (Літопис Червоної Калини, 1930.)

Українське військо разом з С. Петлюрою та його урядом мусіло відступити в Галичину. А там його “союзники” обеззброїли й посадили за ґрати в табори інтернації. В тих таборах частина українського війська вигинула від голодування й пошестей, частина скалічила, частина виїхала на роботи у Францію, а частина розбіглась і розлізлась куди і як могла. Залишилися тільки старі, каліки та немічні.

Найбільше старшин легально й нелегально перебралися в Чехословацьку Республіку, яка дала змогу тисячам їх закінчити середню й вищу освіту в школах як чехословацьких, так і українських, організованих Українським Громадським Комітетом, та в Українському Університеті, перенесеному до Праги з Відня.

Чехословащина, як і раніш, виявила себе до українців

найбільше людяною і помагала без договорів і офіційних союзів. Від польської ж гостинности мусів тікати з Варшави р. 1925 й сам С. Петлюра. Втік до Парижу, де й загинув від кулі підсланого большевиками Шварцбарта.

На привязі у поляків залишилося лише кілька осіб з його “уряду”, які рятуючи недобитки української армії й адміністративного апарату, вдавали “союзників”. Та й вони мусіли врешті публично признати, що договір С. Петлюри з поляками року 1920 “помимо того, що абсолютно не окреслював східних кордонів України”, “властиво давно втратив свою правну силу: після того, як одна сторона підписала сепаратний мир з противниками, він належить до історії”. (О. Шульгин, Без території, ст. 24.)

Поскілки ж поляки, користуючись становищем переможця, не слухали полонених “союзників”, то й добросусідські настрої переходили до історії, а натомісць наростали нові, яким тільки й личило бути в цих реальних обставинах.

ПОЛЬСЬКА “ОПКА” НАД ГАЛИЧИНОЮ В Р.Р. 1919-1935

Українські землі, окуповані в р. 1919-1920 польськими військами, юридично числилися в розпорядженні Ліги Націй.

23-го лютого 1921 року Рада Союзу Націй, розглянувши справу Галичини, константувала, що “Польща являється тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, якої сувереном є держава антанги (арт. 9 договору в Сен Жермені).” Проте поляки розпоряджалися в Галичині, як хотіли.

Вже 17-го грудня 1920 польська влада видала безприкладний в історії своїм цинізмом закон про військову колонізацію українських, білоруських та литовських земель. Як за Помпея, Юлія Цезара, Октавіяна. Польських вояків наділено українською землею без огляду на їх звязок з нею. Даремно. Передала українську землю в руки поляків, які ніколи на ній не працювали, а місцевих українських трудових хліборобів усунула від варстату праці.

Розпорядженням польської влади 1-го вересня 1921 року окуповані Польщею українські землі поділено на воевідства Львівське, Станіславівське, Тернопільське, Волинське та Поліське, а частину їх приділено до воевідств Білостоцького й Люблинського.

Законом про місцеве самоврядування воевідств з 26-го вересня 1922 року оголошено, що Польща не колонізуватиме

воєвідств Станиславівського, Львівського й Тернопільського (арт. 21), забезпечує пошанування української мови (арт. 22), запровадить шкільну автономію (арт. 9) та організує український університет (арт. 24). Все це мало наступити з часу уведення в життя закону про місцеву самоуправу, тобто з 25-го жовтня 1924 року.

15-го лютого 1923 польський уряд попросив Найвищу Раду Мірової Конференції, щоб остаточно затвердила кордони польської держави. Найвища Рада Мірової Конференції доручила зробити це Раді послів Англії, Франції, Італії й Японії. Остання на засіданні своєму 14-го березня 1923 року, взявши під увагу, що "Польща признала, що етнографічні відносини вимагають відносно Східної Галичини автономного устрою; що договір заключений 28-го червня 1919 між головними союзними та прийнятими до союзу державами і Польщею передбачав для всіх територій, підданих польській суверенности, особливі гарантії в користь расових, язовикових та віросповідних меншостей; що в справі своєї границі Польща безпосередньо порозумілася з Росією", — ухвалила "признати Польщі повні права суверенности над територіями в вище означених границях" (в тім числі й на Галичину).

Отже: Рада послів прилучила Галичину до Польщі на підставі попереднього зобов'язання Польщі запровадити там автономію. Та як тільки Рада послів своє рішення опублікувала, поляки враз забули всі свої обіцянки про автономію Галичини.

Український елемент із адміністрації скрізь усунено й замінено поляками. Вже в році 1919 поляки усунули з посад, і то без жадної емеритури, поперх 3000 українців. На рік 1934 українських урядовців у Галичині на $4\frac{1}{2}$ мільонів українського населення числилося тільки коло 1200. Не пускають українців і на нотарські посади.

Українське шкільництво знищено майже зовсім. Року 1914 було в Галичині українських народніх шкіл 2612; року 1921 — 2505, року 1928 — тільки 651, а року 1934 — тільки 485.

Поруч з школами польські уряди винищують на українських землях і православні церкви. На Волині, Поліссю, Підляшшу й Холмщині їх кілька сот закрито. На самій Холмщині збурено 56, а 104 чекає цієї долі. Ремонт закритих церков не дозволяється. (З промови посла Великановича в сеймі 8-го травня 1935.) А на Карпатщині поляки намагаються витворити

окремі народи: лемків, бойків, гуцулів та інших "тутейших". Для того на Лемківщині штучно шириться православ'я і виділяється її в окремий єпископат; окрему судово-адміністративну одиницю; в школах заводиться новий буквар і т. п., щоб відорвати від звязку з українською.

Колонізацію українських земель поляками поведено в найбрутальніший спосіб.

З усієї української землі під Польщею р. 1921 в руках великих землевласників перебувало 5,189,100 гектарів, а серед них було поляків 2,783, українців — 237, жидів — 154, німців — 40. Отже: поверх 85 відсотків великих землевласників поляків.

КОЛОНІЗАЦІЯ

До 1-го січня 1923 колонізовано було вояками-поляками української землі в Галичині 200,000 гектарів, на Поліссю — 133,000 га, на Волині — 112,000 га — всього 445,000 га. В тім числі 245,000 гектарів на Волині й Поліссю віддано 4,547 польським родинам цілком безплатно, а решту 11,000 польським родинам за вигідну сплату.

Пруська колонізація протягом 27 літ (1886-1913) сколонізувала в Познанщині й Східних Прусах тільки 307,000 га. Тобто: 11,370 га річно. Поляки ж сколонізували по 158,000 га річно. Отже в 11 разів більшим темпом.

Новий земельний закон з 10-го березня 1923 виділив запаси землі на безплатну колонізацію ще 4000 польським родинам, простив недоплати попереднім польським колоністам (18 тисяч осіб), виділив наділи для польських суспільних організацій, як народні доми, школи, косяцьоли, кооперативи і т. п.

Залишається ще на українській етнографічній території під Польщею коло півтора мільона гектарів великопоміщицьких земель, які можна парцелювати для селянства, але сільського безземельного пролетаріату, який потребує землі для забезпечення свого існування, в самій Галичині поверх мільона родин, тобто не менше 3,000,000 душ.

Не зважаючи на це, польська влада уперто колонізує українські землі поляками. В цій своїй акції заборонила вона польським землевласникам продавати землю українським рефлектантам. "Адміністрація — як повідомляє 'Діло' з 25-го квітня 1935 — перед видачею власникові дозволу на парцеляцію земельного маєтку з правила забороняє йому продати хоч би

кусник землі українцям, а коли який грішник до нього не застосується і зважиться продати землю українському селянинові, то адміністраційні влади просто під будь яким pretextом цілком відмовляються затвердити трансакцію, через що вона стає неважною. Знаємо, наприклад, випадок, де в українському селі на кількадесять моргів, проданих полякам, продано 4 морги українській селянці. Староство затвердило без найменшої трудности всі продажі, окрім одинокого продажу українці, бо згідно з устним коментарем 'русини засадничо не сміють купити ані одного морога'. В іншому випадку староство не хоче ніяк дати дозвіл власникові на парцеляцію, коли він зважиться продати дещо землі українцям.

"Більше того, адміністрація наказує йому усунути з проданих земель українців, хоч вони вже й гроші заплатили і другий рік посідають куплену землю.

"Польська влада невпинно переселяє з заходу на українські землі хліборобів, безробітних, вояків та урядовців."

Особливо інтензивно колонізується Холмщину й Підляша. Але й Галичина всупереч закону з року 1922, який обіцяв не колонізувати її, також колонізується. В цей час, року 1935, "Земське Товариство Парцеляційне С. А. парцелує: Носівці, Плесківці і Березовицю Велику в Тернопільщині; Баківці і Любешку Волохову в Бобреччині; Колиндяни в Чортківщині; Увин і Слопин (Юліянка) в Радехівці; Желдець й Опари в Дрогобиччині; Живачів в Товмаччині; Заставці в Підгаєччині; Добротвір в Камінеччині і Новосілку Костюкову в Заліщищині, разом до десяти тисяч моргів, з яких вже на днях перейняти має і дальші маєтки до парцеляції, як Теляче в Підгаєччині, Любичу Королівську в Равщині, Черницю в Жидачівщині і т. д.

"Ця спілка продає землю виключно полякам. Рефлектантам українцям або говорять прямо 'русином не спшедаєми', або жадають переходу на римо-католицький обряд, або нічого не говорять, а внесені оферти відкидають, або вкінці жадають від них 'свйадецтва лояльносцьї' від староства. Не знаємо, як 'свйадецтво лояльносцьї' виглядає і хто його може дістати, бо закон його не передбачує. Спілка продає землю також дуже нерадо полякам, замешкалим у Східній Галичині, резервуючи весь запас землі для нових колоністів з заходу.

"Мусимо числитися з цим, що колонізаційна акція цій спілці вдасться, бо спілка і Державний Рільний Банк прихо-

дять купуючим з дуже великою фінансовою помічю. Купуючий платить всього 25 процент, а то і 15 процент належитости (тут уже всі парцеляційні кошти, як помір, контракт, переносна такса і т. п.), а решту ціни розкладається йому на дуже догідні сплати, бо на 40 літ. Колоністів стягають богзна звідки. Значний відсоток між ними творять урядовці, головно військові, бо коли іде про рефлектанта-поляка, то очевидно не лише за 'св'яцтво лояльносці', але і за кваліфікації, передбачені законом, ніхто не питає. Нас інформують, що, на примір, Колиндяни в Чортківщині, майже 2,000 моргів прегарної землі, спілка мала продати кількадесять родинам, що їх привезли аж з Королівства. І це діється тоді, коли половина нашого села нуждує на 1-2 моргових господарствах, а недоїдання, голод і тиф є постійними гістьми по наших селах.

"Роблять це приватні власники під натиском, а радше під примусом адміністраційних властей. Кожного землевласника, який звертається до властей за дозволом на парцеляцію, скермовують до згаданої парцеляційної спілки, значить кажуть йому колонізувати. В той спосіб монополізується цілу парцеляційну (читай: колонізаційну!) акцію в одних руках. Одному власникові виставило Товариство Кредитове Земске у Львові около 5,000 моргів на ліцитацію, хоча місцеві українські селяне пропонують йому купно кількасот моргів землі по дуже добрій ціні. Така частинна продаж врятувала би даного власника від ліцитаційної продажі всіх фільварків, однак він не може тієї трансакції зробити, бо староство вважає, що його маєтки надаються добре для колонізаційних цілей і власник безрадно вичікує ліцитаційного речинця.

"В руки польського елемента переходить один двірський обшар за другим. Не оглянешся, а одно, друге і десяте досі чисто українське село дістає кілька, кільканацять, або і кількадесять нових польських родин. Не мине рік, два, а в селі вже є 'Дом Людови', ба і кощюлек ставлять. І коли давніше ми бачили, як у тих селах вправляли соколи чи січовики, то нині 'стшельци' тероризують наше населення. А що нині досить у селі кільканацяти, ба навіть кількох польських родин в селі, щоб половина громадської ради була польською, ба навіть щоб при виборах поляки мали 'більшість', то результат такий, що самоуправа на наших землях знайшлася в більшости в польських руках.

"Уряд рішив жертвувати кількадесять чи кількасот біль-

ших землевласників за ціну поселення на їх землях тисячів мазурських родин.

“Така колонізаційна акція віддає наш народ на поталу нужди і голоду, бо коли б навіть наш селянин і хотів тікати з рідного села, то не має змоги ратуватися ані еміграцією, ані перейти до промислу, бо такого на наших землях майже нема!”

(“Діло”)

“ПАЦИФІКАЦІЯ”

Так відбірається в українців земля. А як польська влада ставиться до самого народу, найкраще свідчить “знаменита пацифікація” з 1930 року, коли в вересні й жовтні, невідомо з яких причин, на підставі лише якихсь підозрінь, польська влада скатувала тисячі українського населення Галичини. Чотири полки уланів (6, 9, 14, 22) та 6-ий полк стрільців разом з великою кількістю поліції перейшли від села до села ввесь край. Арештовували селян, били їх, знущалися, забивали на смерть, руйнували українські школи, бібліотеки, читальні Прогресу, кооперативні крамниці, грабували й нищили кооперативний крам. Ганобили могили українських вояків, нищили пам'ятники Тараса Шевченка.

Секретарка Жіночої Міжнародної Ліги, Марія Шіпшенкс, у своєму звіті з особистого розсліду “пацифікації” описує її ось як:

“У кожному випадку загальний план був такий самий і показував ясно, що його вироблено в головній команді. В деяких випадках на село нападали кавалерія, в інших відділи поліції. Звичайно діялось це вночі. Село окружували і виставляли кулемети. Частину жовнірів призначали на збірку контрибуції в худобі, збіжжю, а деколи й в готівці з кожної хати. Другі примушували селян знищити читальню, бібліотеку і кооперативу. До цього не дозволяли вживати ніякого знаряддя і селяне мусіли робити це голими руками, котрі часто обдирались до крові та до кости. Пізніше примушувано їх підписати декларацію, що вони знищили читальню чи кооперативу з власної непримушеної волі.

“Третій відділ збирав провідників села, особливо справника кооперативи, господаря читальні та інших, разом з учителем і священиком. Тих людей заганяли в стодолу, обдирали з одержі, притримували на землі і били грубими бучками від ципів. Биття продовжувалось доти, доки биті не втратили притомности. Тоді на них виливали зимної води і били далі. Часто жертви діставали по 200 і 300 ударів, так що тіло роздиралось в страшний спосіб: в одному випадку ми бачили, що тіло було незагоєне і розярене ще після двох місяців. . . .

“Побитих, окровавлених і зімлілих скидували до пивниці, де вони лежали 24 години без глотка води і без ніякого за-осмотрення ран. . . . Страшною була та обставина, що жертвам відмовляли лікарської помочі. Лікарям забороняли виїздити на села, а селян, котрі їхали в міста на лікування, поліція завертала. В багатьох випадках рани гангреноувались і спричиняли смерть або досмертне каліцтво. . . . Деколи били дітей, жінок і старців. Ми бачили хлопця, 13 років, якому жовнірі зломали ногу і так ушкодили кість, що вона наслідком запалення не гоїться. . . . Ми теж бачили 63-літнього старця, котрий хворів в той час вже 10 тижнів наслідком побиття.

Меморандум Народньої Української Ради до Ліги Націй від 10-го січня 1931 року поіменно перелічує поверх 350 сіл, через які перейшла карна експедиція; називає 212 пограбованих, зруйнованих і знищених кооперативних крамниць, які розбивалися бомбами, багнетами і т. п.; 69 таксамо зруйнованих і знищених культурно-освітніх установ (у двацятomu столітті!); 12 пошкоджених шкіл; більше 40 сільських громад, де незаконно реквіровано майно громадян; 1,357 дорослих чоловіків жінок, найбільш національно свідомих, громадських працівників, членів кооперативних товариств, Просвіт, читалень, а також учителів, яких в гої чи інший спосіб бито нагаями, кольбами, шаблями, буками (навіть до 500 ударів), інколи по кілька разів; 93 дітей від 6 до 16 літ, серед яких чимало учнів українських шкіл, яких також бито буками, нагаями й кольбами; поіменно перелічує осіб, над якими переводилися нелюдські знущання: хлопцям і дівчатам багнетами виривано на грудях українські вишивки з сорочок, старих людей привязувано до возів і кінських хвостів, щоб бігли за ними; змушували цілувати кінські зади; священника Кобласа вели на аркані через село, заставляючи співати “Єще Польска не згінела” і т. п.; підчас биття селян змушували їх гукати “нехай живе маршал Пілсудскі” і т. п.; поверх 50 згвалтованих дівчат і жінок, з яких декого після згвалтування голими закупували по пояс чи по шию в землю. Дехто з розпачу збожеволів, а дехто покінчив самогубством, як жінка вчителя в Підгайцях, щоб не дістатися до рук поліцаїв.

Зладжена пізніше статистика на основі згаданого меморандума й інших джерел (меморандум галицьких українських послів до сейму, звіти газет: “Діло”, “Громадський Голос”, “Новий Час” у Львові, “Українська Кореспонденція” і “Інформаційний Бюлетень” в Празі, дописи до українських газет в Америці за жовтень-грудень 1930 і січень-лютий-березень 1931

року) так представляє вислід цюї пацифікації по повітах (S. Wallace and Yaroslav Chyz: Western Ukraine under Polish Yoke, New York, 1931):

Повіт	Пацифіковано сіл	Знищено					Жертви		
		Коопера-тив	Читальнень	Молочарень	Інших установ	Селянських господарств	Побиті	Вбиті	Арештовані
Бібрка	44	5	4	1		30	432	7	30
Богородчани	1	1				1			1
Броди	3	3					1		4
Бережани	22	22	7	2	1	20	64		38
Бучач	12	4		1		16	16		8
Чортків	6	2	1			1			3
Долина	5	1				2	2		
Дрогобич	7*	1							72
Городок	10	3	2			2	68	1	3
Городенка	19	11	13			37	68		21
Гусятин	2	1	1			6	1		2
Яворів	22	7	1	1		1	384	1	13
Калуш	3	1	1			2			13
Камінка Стр.	2						1		
Коломия	2*								39
Косів	2	3			1				4
Львів	38	15	19	3	5	51	151	3	89
Підгайці	24	11	11	1	1	345	165	4	20
Перемишль	13	10	11	1					30
Перемишляни	3	3	2			10	7		19
Радехів	2	2	2			1	7		1
Рогатин	43	38	15	2		128	99	1	26
Рівне	6						52		53
Рудки	1	1	1			60			5
Самбір	4	1	1						36
Сколе	5	5	2			1	3		3
Снятин	3	2	2			37	33	1	
Сокаль	44	7	11	1	1	48	157		24
Станиславів	10	5	5	4		10	21	1	11
Стрий	3*								4
Тернопіль	31	26	14	3	15	40	195	2	111
Теребовля	2	1	1	1	1	11	13		1
Збараж	26	13	8	2	4	198	262	3	21
Зборів	21	8	5		1	6	12	1	18
Золочів	2	2	2			4			5
Жовква	8	1	2				124	1	11
Жидачів	9	7	1		1		1		9
	453	227	146	23	31	1070	2340	27	790

І цей звіт ще далеко неповний, та він приблизно показує розмір польської “цивілізації”: 441 пацифікованих сіл, 427 поруйнованих кооператив, читалень, молочарень, шкіл й інших установ, поверх тисячки розграблених селянських господарств, 2,340 важко побитих селян, 27 вбитих або померших від ран.

А при тім усім забороняли подавати будь яку медичну допомогу.

І це все в двадцятім столітті; через десять літ “опікування”!

А після всесвітнього протесту українців, що змусив навіть Лігу Націй звернути увагу на польські насильства, поляки, пообіцявши перед Лігою Націй залагодити справу угодою з українцями, в дійсності що далі гірше утискають останніх. Не здійснюють автономії. Карають весь народ за вчинки окремих партій і осіб, що борються проти польських насильств. Не пускають українців на жадні адміністраційні посади, знищили школи, обмежили прийняття до польських високих шкіл, переслідують спортові товариства, перешкоджають і обмежують діяльність кооперативів, збільшили колонізацію, не дозволяють українцям купувати землю, і нарешті змінили виборчу систему до сейму й сенату так, щоб туди українці не могли пройти пропорційно своїй кількості.

Оставлено ніби загальне виборче право, але за те номінацію кандидатів віддано окремим “виборчим колегіям”, до котрих входять представники повітових рад та іменовані урядом “делегати”. Можливість номінації незалежних кандидатів утруднено до того, що звичайні “адміністраційні” міри — старости і поліція — можуть цій номінації перешкодити. Так що виборцям остається або голосувати на поставлених урядовими чинниками кандидатів, або не голосувати цілком. А й це останнє мало помагає: відомо з попередних, а й з останніх виборів, що урядові “виборчі комісарі” сами записують голо- си так, як урядови вигідно, не рахуючись ні з числом ні з волею виборців.

Для сенату підвищено вік виборців, призначено більші виборчі округи, а окрім того третину senatorів іменується президентом. Зрештою номінація кандидатів така сама. Українці через те мають можливість вибрати тільки таких послів і senatorів, на яких згодиться чи котрих їм накіне польський уряд. Так цей уряд сповняє свої власні ухвали і міжнародні зобовязання про “самоврядування”, нарікаючи рівночасно, що українці “неширо” виконують польські державні закони.

А при всім цім невпинне цькування й висміювання в пресі.

З нагоди виступів українських послів у сеймі в лютому 1935 року й брутально негативної їм відповіді міністра внутрішніх справ Косцялковского “Курер Львовскі” заявляє:

“Пани Левицькі et consortes повинні знати, що як довго вестимуть нинішню сепаратистичну політику, так довго ані міністер не буде з ними говорити ‘в малому гурті’, ані локальні власти не будуть кокетувати.”

“Курер Львовскі” хвалить міністра Косцялковского за те, що “не ставив вже на одній лінії польських і українських націоналістів”, і закликає “не лише винищувати український сепаратизм, але й безпереривно та всілякими способами скріплювати польські елементи на східних землях.” (17-го лютого 1936 року.)

З нагоди внесення українцями в сейм проекту автономії Галичини, зарученої постановою ради амбасадорів 14-го березня 1923-го року, “Дзеннік Бидгоскі” в травні 1935-го року писав:

“Людина справді не знає, що думати: або українські політики до такої міри втратили почуття дійсности, що не добачають навіть смішности домагання, на яке ніколи би не погодилася держава у відношенню до чужої країни, яка опинилася під її владою, а не то що Польща, для якої Червенська Земля є безсумнівною власністю, припечатаною многовіковим посіданням та морем крові, пролитим поляками протягом історії в її обороні, й польською культурою; або ж вони в добродушности й найкращій вірі думають, що великодушність поляків не має меж і що саме з неї треба користати, скільки дасться, лякаючи їх незнаною нам ближче загрозою відповідальности за несповнення хоробливих постулатів українських політиків.”

Отже: й на сьогодні українські природні жадання для поляків тільки смішні й “хоробливі постулати”.

Немов би українці не посідають Червенської Землі віками, немов би не пролили в оборону того посідання моря крові, не створили там своєї культури. Виразник масової польської думки “Курієр Львовскі” в числі 164 з 16-го червня 1935 року в статті Кл. Грабика заявив:

“Наша правда в українській справі є одна: що східні польські землі є нерозлучною частиною польської держави, але їхню будучність можемо й мусимо оперти виключно на нашій власній (польській) національній силі на цих землях. Не дасть нам її ніяка компромісова програма угоди пересяклого українством населення з польською державою. Східні креси му-

сять стати боевим окопом польськості на всіх ділянках життя. Польськість мусить вибити на них таке глибоке тавро, щоб їхній справжній характер не підлягав ніякому сумнівові. Наша дорога мусить вести великим шляхом послідовної й інтензивної місії ґрунтового сполонізування східної частини держави... зєднання українських мас з польським народом, його змаганнями й амбіціями, а щоб дійти до того, треба розвинути вперед програму великої офензиви наших сил."

Отже: "офензива" й "сполонізування", а не "ніяка компромісова програма угоди". В тому ж "Кур'єрі Львовському" в числі з 4-го липня 1935-го року п. В. Свірські пише:

"Не вільно допустити, щоб при парцеляції великої власності на нашому просторі земля переходила в непольські руки. Це був би удар, вимірений в польський характер Червенської Землі. Парцеляція осадниками з заходу має першорядний вплив на формування польської чисельної сили на Червенській Землі. По війні прибуло на простір Червенської Землі около 70,000 колоністів. В повітах, де відбулася парцеляція польськими осадниками з заходу, цей факт відбився на відсоткові польського населення, що зробило там в **кілька процентів**. Це головно в Яворівщині й Сокальщині. Польське осадництво має завдання не тільки вдержати землю в польських руках, не тільки безпосередне чисельне збільшення польського населення, але має також стати вогнищем для скріплення дотеперішньої польськості, помножуючи її здібність впливати організаційно, національно й цивілізаційно."

Таким чином справа ясна: Українців треба винищити! Цього вимагає "цивілізаційне" завдання поляків.

Вже після виборчої угоди між польським урядом і Українським Національно-Демократичним Обєднанням (УНДО) те саме "Діло", яке ту угоду пропагувало, в числі від 21-го вересня 1935 року писало:

"Доносять нам із Чортківщини (село Колиндяни, маєтність п. Городиського), із Борщівщини (ціла низка сел, маєток кн. Сапіги, того самого, що на виборчому списку стоїть поруч з секретарем УНДО, п. Целевичем. — Н. Г.), що там розв'язують умови, особливо в Колиндянах, з дрібними купцями українцями і звертають їм задатки з мотивів, що не хотять продати землі місцевим українським селянам."

Поляки й сьогодні, як в десятому віку, вертаючи з невдалого походу на Київ, воліли б "захопити Червенські городи" та й проковтнути їх без жадного "братнього сентименту". Бо цього вимагає стан їх культури. Не спроможні сами собі витворити на своїх землях необхідну кількість життєвих засобів, хоч об'єктивно це можливо, а тому грабіжницькі зазі-

ханія на Україну. Не лише послідовних і отвертих українських ворогів вшехполяків (національні демократи), а й “приятелів”.

Найбільший “приятель” українців (не всіх, а лише тих, що “по той бік ріки Збруча) редактор “Бюлетеню польсько-українського”, В. Бочковський, як сам признається, “репрезентує в Польщі ідею української незалежності” (теж тільки по той бік ріки Збруча), “власне боронячи загальний стан (польського) посідання на ‘кресах’, вибіраючи з двох зол — російських та українських ‘зазіхань’ на ‘креси’ — менше: українське, як слабше й таке, що нераз буде польським союзником в боротьбі з дужчим російським імперіялізмом.” (“Бюлетин Польско-Українські, ч. 18, 1935, ст. 200-201). Він хоче лише за хороші слова співчуття й обіцянки допомоги вимученим московсько-совітською навалою українцям Дніпрянщини здобути від них незацікавлення західно-українськими землями, які інакше й не розуміє, як тільки невіддільні “креси” держави польської, які треба “боронити” від українців.

На виразно поставлене вшехполяком М. Роеком у “Курері Львовському” з дня 5-го квітня 1935 року питання “Доки має сягати Польща”, п. В. Бочковський не відповідає ясно й недвозначно хоч би так, що доки сягає етнографічна більшість. Ні, він розводить “рожевий туман” в душі польського націоналізму, що Польща сягатиме доти, “як глибоко в перспективі десятиліть і віків сягатиме почуття привязаности й симпатії людської до ідеї польської держави . . . її добра слава, слава її заряджень цивілізаційних, порядку й справедливости . . . “як глибоко в переконаннях не-поляків у Польщі (а також поза її границями) корінитиметься віра в справедливість польської національної політики; її толеранція іновірних.”

У всякому разі не звязуючи цього неодмінно і то найменше з своїми матеріяльними політичними кордонами; “не питайте, мовляв, про її (Польщі) кордони, бо більша буде, ніж коли була”. Треба працювати для того, щоб не “скорчитись до історичних етнографічних меж, до ролі копчика, як Болгарія чи Румунія”. (Бюлетин Польско-Українські”, ч. 16-17, ст. 191-192).

Чим це відрізняється від імперіялізму російських царів, лібералів чи комуністів?

Ужійте, мовляв, всіх способів культури, щоб асимілювати українців. Не самою брутальною силою, а й хитрощами благодіяння, “вселюдського піднесення”. Позолотить і осолодить

пілюлю. Не вишкряйте занадто вовчих зубів. Прикрийтеся овечою шкурою.

ВИСНОВКИ

Висновки з усього наведеного легкі й ясні:

1. Поляки, займаючи положення між німцями й східними слав'янами протягом тисячелітньої історії, окрім окремих випадків, не проявили сталого свідомого нахилу ні до а) розширення просторів свого посідання на захід способом одпихання німців, ні до б) хоч би рішучого опору систематичному чужоплемінному німецькому натискові на схід, в тім числі й на польські землі. Навпаки: виявили виразну тенденцію ухилитися від рішучої боротьби з німцями, хоч би й коштом власних уступок і приниження (як визнання цісарської зверхності, пропускання німецького військового й мирного просування на польські землі, контактування й союзи з німцями через запрошення на польське королівство Саських герцогів, угодову політику з Габсбургами і т. п.), аби тільки спільно з німцями, або маючи спокій збоку їхнього кордону, захоплювати силою простори братнього слав'янського розселення на сході. Уступали німецькому заходові, щоб за його допомогою грабувати братній слав'янській схід.

2. Протягом тисячелітньої історії поляки невпинно намагалися захопити й підпорядкувати собі українські землі: "Червенські городи", Волинь та навіть Київщину. Від цих зазіхань не зріклися до цієї пори. Незаховано в масі своїй мріють про "зніщене Русі", відновлення кордонів з р. 1772 і т. п. Польські ж уряди систематично намагаються реалізувати ці мрії.

3. Поляки ніколи не зрікалися, не зрікаються й не зречуться своїх зазіхань на українські землі. Це видно як з історії, так і з настроїв сучасного польського суспільства, голосів преси, законодавства й урядових розпоряджень.

4. В своїх змаганнях до захоплення українських земель поляки завше спілкувалися з німцями та мадярами, а інколи й з москалями (Андрусів; спілка з москвофілами в Галичині, Рига).

5. Сучасні поляки не в стані зрестися своїх зазіхань на українські землі, бо а) стоять на такому низькому щаблі культури, що не здібні сами власною працею виробити на просторах власного етнографічного розселення всі потрібні їм засоби задоволення життєвих потреб, хоч це й можливо,

а тому будуть шукати можливості задовольнити себе грабунком східних сусідів; б) польське суспільство в масі своїй ще й сьогодні має психологію шляхецько-клерикальну: думає про те лише, як опанувати й визискувати інших, а не про те, як власною працею забезпечити собі життєві потреби; поступові польські сили дуже слабенькі й жадного впливу на державне життя не мають; в) польська суспільна думка в масі своїй консервативна: її ідеал не в майбутньому, а в минулому; не з піднесенні власної культури й здібности, а у відновленні старих кордонів насильницького посідання чужих земель і дібр; г) не маючи змоги змінити свою суспільно-державну психологію й ідеологію, поляки не можуть зробити внутрішньої революції, щоб примиритись з братами славянами, відмовившись від зазіхання на їх землі; щоб спільно з ними поставити рішучий опір натискові німців на схід. Тому їм не залишається іншого виходу, як припасуватись до німців і разом з ними грабувати братів славян: українців та білорусів.

6. Всі заяви польські про бажання порозумітись з українцями та білорусами не серйозні, не щирі, не правдиві. Це лише тактичні ходи відносно одних українців, щоб захопити землі других. Співка з дальшими Київом чи Луцьком, щоб захопити землі ближчих “Червенських городів”, Галич, Холм, Львів і т. п. Так робилося протягом історії, так робиться й тепер.

7. Всі великі й малі спроби польсько-українських порозумінь завше кінчалися зрадою поляків. Досить пригадати Андрусів, “нову еру”, Ригу.

8. Відношення сучасних поляків до українців нічим не відрізняється від попереднього: таксамо хочуть захопити українські землі, поборюють розвиток не лише державницьких, а й культурних українських змагань; а на захоплених українських землях здійснюють режим, який своєю дикістю, брутальністю, цинізмом, хижацтвом, ніяк не відрізняється від середньовічного.

9. Єдиний спосіб усунути польські насильства з української землі — створити самостійну українську державу, яка би відновила й продовжила випихання поляків з України, успішно започатковане в половині сімнадцятого віку самостійною Українською Річю Посполитою.

Єдиний спосіб припинити польську експанзію на схід — відновивши той мур, який поклав край їй в половині сімна-

цятого віку — згуртувати український народ у власну державність.

10. Ніколи Польща не примириться з тим, щоб появилася дійсно самостійна держава українського народу, бо остання неминуче зажадає усунення польського панування з українських земель. Тому Польща не може допомагати створенню дійсної самостійної української держави. Вона буде помагати тільки такій, яка зречеться західно-українських земель на її користь і буде такою слабонькою чи цілком підпорядкованою їй, щоб не в силі була нічого робити без волі Польщі.

Отже: український народ в своїх визвольних змаганнях не може і не сміє розраховувати на будь яку поміч Польщі. Польща була, єсть і довго ще буде ворогом українського народу, бажаючи володіти його землями, його самого асимілювати й визискувати або просто знищити.

Всяка “поміч” Польщі є лише зрадливою пасткою, щоб приспати увагу українського народу, розпорозити його сили й підпорядкувати чужій волі.

Тому всі розмови про порозуміння з поляками, про поміч їх в будіванні української держави і т. п., є або політичним недомислям, або дрібним хитрунством хуторян ради захисту власної шкури, або політичною спекуляцією, або звичайною зрадою.

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ

ПЕРЕДМОВА	3
УВІД	5
ПРИРОДНЯ БАЗА УКРАЇНИ	6
ПЕРВІСНІ СЛАВ'ЯНСЬКІ ДЕРЖАВИ НА УКРАЇНІ	7
НАВАЛА РУСИ НА ДНІПРОВО-ДНІСТРОВИЙ БАСЕЙН	9
УКРАЇНА-РУСЬ	11
ПЕРВІСНА ПОЛЬЩА	13
ПЕРШІ ПРОЯВИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО СУСІДСТВА	14
УСТУПАННЯ НІМЦЯМ — НАТИСК НА УКРАЇНЦІВ	15
ПОЛЬСЬКА НАВАЛА НА ЗАХІДНУ УКРАЇНУ	19
ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА НАВАЛА НА ПІВНІЧНУ УКРАЇНУ	21
СПИНЕННЯ ЛИТВО-ПОЛЬСЬКОЇ НАВАЛИ РЕСПУБЛИ- КОЮ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ	22
ПОЛЬСЬКІ НАСИЛЬСТВА НА ЗАХІДНІЙ ТА ПІВНІЧНІЙ УКРАЇНІ	23
УКРАЇНА — ГРІБ ПОЛЬСЬКОЇ ЕКСПАНЗІЇ НА СХІД	27
УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА РЕСПУБЛИКА — МУР ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДУ НА СХІД	29
ПОЛЬСЬКІ ЗМАГАННЯ ПОВЕРНУТИ ВТРАЧЕНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ	31
ВИПИХАННЯ ПОЛЯКІВ З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	36
БОРОТЬБА З ПОЛЬСЬКИМИ ПРИВІЛЕЯМИ В ГАЛИЧИНІ	38
ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ	47
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В РР. 1918-20	49
ПОЛЬСЬКІ ЗВІРСТВА ПІДЧАС ВІЙНИ З УКРАЇНЦЯМИ	51
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я 1919 РОКУ	56
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ "СОЮЗ" 1920 РОКУ	72
ПОЛЬСЬКА "ОПІКА" НАД ГАЛИЧИНОЮ В РР. 1919-1935	78
КОЛОНІЗАЦІЯ	80
"ПАЦИФІКАЦІЯ"	83
ВИСНОВКИ	90

